

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Острозька академія»
Науково-навчальний інститут міжнародних відносин і національної безпеки
Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему: «**Особливості відносин Білорусі з Європейським Союзом
(1991-2021 рр.)**»

Виконала студентка 2 курсу, групи ММВ-2
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»,
освітньо-професійної програми
«Міжнародні відносини»

Гавінська Інна-Марія Степанівна

Керівниця – докторка політичних наук, професорка,
Сидорук Тетяна Віталіївна

Рецензент – _____

Робота допущена до захисту

(протокол № ____ засідання кафедри міжнародних відносин від
_____ 2021 року

Завідувачка кафедри міжнародних відносин: Сидорук Тетяна Віталіївна

м. Острог – 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЕВОЛЮЦІЯ ВІДНОСИН БІЛОРУСЬ-ЄС В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ	8
1.1. Передумови розвитку відносин Білорусь-ЄЕС на початку 1990-х років	8
1.2. Відносини між Білоруссю та ЄС у 1991-2020 роках.....	13
1.3. Інструменти міжнародної технічної допомоги та програми сусідства в розвитку взаємин ЄС з Білоруссю	28
Висновки до розділу 1	36
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН МІЖ БІЛОРУССЮ ТА ЄС НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	40
2.1. Чинники погіршення білорусько-європейських відносин в останні роки	40
2.2. Амбівалентність підходів ЄС та Білорусі у двосторонніх відносинах на сучасному етапі	49
Висновки до розділу 2	58
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН БІЛОРУСІ ТА ЄС	61
Висновки до розділу 3	68
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	77

ВСТУП

Республіка Білорусь є невід'ємною частиною європейської системи безпеки з огляду на своє геополітичне положення між Європейським Союзом і Російською Федерацією, Заходом і Сходом, і свою роль у транскордонному співробітництві. Попри те, що Білорусь та ЄС встановили дипломатичні відносини у серпні 1992 року, через відсутність обширної нормативно-правової та інституційної бази, систематичні порушення прав людини в державі, спротив автократичного режиму Олександра Лукашенка європейській інтеграції, засадам та цінностям Європейського Союзу, проросійські сентименти політичної еліти та значної частини населення відносини між Білоруссю та ЄС залишаються наразі прохолодними. Впродовж майже тридцятирічної історії взаємин Республіка Білорусь і Європейський Союз переживали етапи як зближення та конструктивного налагодження співробітництва, так і охолодження відносин. Інституційні структури Європейського Союзу, тримаючи постійно у полі зору політичні, економічні та соціальні процеси в Білорусі, виявляли готовність до діалогу, виділяли технічну допомогу для впровадження демократичних принципів та реалізації реформ з метою інтеграції одного зі східних партнерів в європейську спільноту.

Актуальність теми магістерської роботи полягає у потребі комплексного дослідження відносин між Республікою Білорусь та Європейським Союзом із урахуванням передумов становлення взаємин, розвитку відносин упродовж всієї історії незалежності Білорусі та спроб сприяння ЄС демократичному поступу держави. Робота містить вивчення сучасного стану та сценарії розвитку відносин між Білоруссю та Євросоюзом, що є першою спробою наукового дослідження процесів, які відбуваються останнім часом. Білорусь – це держава із унікальним досвідом відносин з ЄС, вивчення якого дозволить вибудувати модель можливої трансформації програми «Східне партнерство», частиною якої є й Україна. Білорусь та Україна перебували на подібних висхідних позиціях на початку 1990-х років, мають схоже геополітичне

положення та ділять сусідство із ЄС та Росією, тож Україні слід вивчати досвід відносин Білорусі з ЄС у контексті особливостей регіонального середовища у Східній Європі.

Стан наукового вивчення проблеми. Науковими дослідженнями відносин Білорусі з ЄС займалися Е. Вілсон (особливості автократичного режиму Олександра Лукашенка), В. Беліцький та В. Кебіч (імплементация програм міжнародної технічної допомоги в Білорусі), Є. Трещенков (розвиток відносин Білорусь-ЄС у межах Європейської політики сусідства), Т. Сидорук (інтеграційні процеси у Євросоюзі та Європейська політика сусідства), В. Ладисєв (політичні процеси в Білорусі у 1991-2011 рр.), . З огляду на те, що в другому розділі розглядаються події, які відбуваються останнім часом, існує нестача наукових розробок досліджуваних проблем, однак вона компенсується наявністю великої кількості джерел інформації.

Метою роботи є дослідження особливостей відносин Республіки Білорусь і Європейського Союзу упродовж 1991-2021 років. Мета наукової роботи досягається через реалізацію низки практичних **завдань**:

- окреслити передумови встановлення відносин для комплексного розуміння причин трансформаційних процесів, які відбувалися в наступні роки;
- проаналізувати розвиток відносин та виокремити окремі етапи взаємин Білорусі з ЄС в історичному контексті;
- висвітлити інструменти міжнародної технічної допомоги, які мали на меті сприяння демократичному поступу Білорусі, трансформацію використовуваних засобів залежно від внутрішніх змін у Білорусі та ЄС;
- дослідити проекти транскордонної співпраці, проаналізувати чинники, що стали на заваді ефективному втіленні програм допомоги;
- виокремити низку внутрішніх та зовнішніх чинників, які вплинули на сучасний стан відносин;

- дослідити взаємини між Білоруссю та ЄС на нинішньому етапі, зокрема через різні напрямки політики ЄС щодо Білорусі та європейський вектор зовнішньої політики Республіки й роль ЄС для демократичної опозиції;
- виділити перспективи відносин, ґрунтуючись на результатах попередніх досліджень.

Об'єктом дослідження є відносини між Білоруссю та ЄС. **Предметом** дослідження слугує виокремлення особливостей взаємин в історичному контексті та на сучасному етапі.

Методи дослідження. Найбільш істотну роль у розробці теоретико-методологічної основи роботи відіграв метод аналізу, який дозволив висвітлити особливості взаємин між Республікою Білорусь і Європейським Союзом за допомогою виокремлення та дослідження окремих аспектів відносин та взаємозв'язків між ними. Метод періодизації дозволив проаналізувати розвиток відносин між Білоруссю та ЄС через порівняння за допомогою низки часових етапів. У межах магістерської роботи було використано метод контент-аналізу, що дозволило комплексно дослідити підхід ЄС до Білорусі через вивчення регуляторної бази та посприяло через інформаційний вміст дослідити вплив зовнішньополітичних пріоритетів провладних та опозиційних сил на моделі їхньої поведінки в інформаційному просторі та відповідно на формування громадської думки та образу Європейського Союзу в певних частин суспільства. Під час підготовки наукової роботи було використано один із прогностичних методів, а саме метод побудови сценаріїв, що дозволило спрогнозувати можливі патерни поведінки сторін в умовах позитивного, негативного та нейтрального сценаріїв.

Хронологічні рамки наукової роботи охоплюють період з початку 1990-х років, коли формувалася внутрішня система та зовнішня політика Білорусі та встановлювалися її міжнародні зв'язки, до сучасного етапу.

Джерельна база дослідження складається здебільшого з нормативно-правових актів Європейського Союзу стосовно Білорусі, зокрема рішень Ради Європейського Союзу, регламентів Ради ЄС, висновків Ради ЄС, резолюцій,

програм матеріально-технічної допомоги, програм Інструменту європейського сусідства й партнерства, звітів щодо імплементації програм міжнародної технічної допомоги, пропозицій Європарламенту, прес-релізів ЄС. Для ґрунтового аналізу було вивчено звіти Центральної комісії Республіки Білорусь з виборів і проведення республіканських референдумів. Між сторонами недостатньо розроблена нормативно-правова основа, однак у дослідженні розглянуто напрацювання Білорусі й ЄС у цьому контексті. Окрім регуляторної бази, під час підготовки наукової роботи використовувалися електронні джерела віддаленого доступу, зокрема офіційні веб-сторінки досліджуваних інституцій, інформаційно-новинних агенцій, опозиційний телеграм-канал NEXTA.

Практичне значення результатів наукової роботи полягає в можливості застосування результатів дослідження при розробці пропозицій щодо трансформування політики ЄС щодо східних сусідів, зокрема в межах програми «Східне партнерство». Матеріали дослідження створюють достатню базу для подальшого вивчення теорії та практики відносин Європейського Союзу з державами з недемократичними режимами влади. Положення магістерської роботи, зокрема результати використання сценарного методу в розділі 3, можуть бути корисними для формування державної політики України щодо Білорусі в кризових умовах.

Апробація результатів дослідження. Частина наукової роботи апробовано на XXVI науковій викладацько-студентській конференції «Дні науки» у межах виступу на тему «Відносини між Білоруссю та ЄС після президентських виборів 2020 року» (м. Острогоз, 11 травня 2021 року) та під час I Всеукраїнської студентської наукової конференції «Науковий простір: аналіз, сучасний стан, тренди та перспективи» (м. Київ, 19 листопада 2021 року) із подальшою публікацією тез на тему «Особливості політики ЄС щодо Республіки Білорусь у 2020-2021 рр.» у збірнику наукової конференції.

Структура наукової роботи зумовлена визначеною метою та завданнями і складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та

списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг магістерської роботи становить 87 сторінки, з них 11 сторінок складає список використаних джерел і літератури. Обсяг основної частини складає 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЕВОЛЮЦІЯ ВІДНОСИН БІЛОРУСЬ-ЄС В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

1.1. Передумови розвитку відносин Білорусь-ЄЕС на початку 1990-х років

Республіка Білорусь розташована у Східній Європі між двома впливовими геополітичними центрами – Європейським Союзом та Російською Федерацією. Геополітичне положення Республіки робить її не лише невід’ємною частиною європейської та євроатлантичної систем безпеки, а й важливим регіональним енергетичним та логістичним вузлом. Відносини між Республікою Білорусь та Європейським Союзом беруть свій початок після проголошення незалежності Білорусі 25 серпня 1991 року та встановлення дипломатичних відносин між сторонами у серпні 1992 року. Необхідно розуміти, на яких вихідних позиціях перебували сторони на початку своїх відносин.

Розпад Радянського Союзу мав глобальний масштаб та передусім спричинив геополітичні зміни в регіоні: наддержаво-центр сили втратила вплив, з’явилася ціла когорта колишніх республік із різним баченням свого майбутнього, різними рівнями економічного, політичного, соціального розвитку. Комуністичний блок часів «холодної війни» розпався, нові держави поставали неподалік теренів Європейської економічної спільноти. З’явилися виклики європейській безпеці та стабільності: революційні процеси в державах колишнього соціалістичного блоку, військові конфлікти в процесі розпаду Югославії та наявність ядерного арсеналу в новостворених республіках. Виникла потреба розробити політику щодо нових держав Центрально-Східної Європи та сприяти демократичним перетворенням, що там відбувалися.

Водночас трансформації здійснювалися і в самій Спільноті: відбулося третє розширення із приєднанням до ЄЕС Іспанії та Португалії в 1986 році, внаслідок об’єднання із ФРН НДР стала частиною ЄЕС попри встановлену

процедуру, а відтак зріс і німецький вплив, продовжувалися переговори про вступ із Австрією (з 1989 року) та Швецією (із 1991 року), а з 1992 року і з Фінляндією. ЄЕС не лише розширювала інтеграцію, а й поглиблювала: Єдиний європейський акт, чинний із 1987 року, фактично декларував створення спільного ринку до кінця 1992 року, модернізував принципи співпраці між інституціями та процес прийняття рішень, закладав підвалини політичної інтеграції¹. Усі ці процеси свідчили про необхідність підписання нового документу для трансформації інтеграційних процесів, тому було розроблено Договір про Європейський Союз (підписаний у лютому 1992 року в м. Маастрихт) та запроваджено три «стовпи» ЄС, експерти напрацьовували засади зовнішньої та безпекової політики об'єднання, економічного й валютного союзу.

Ситуація, що склалася в Білорусі напередодні незалежності, була непростюю в багатьох аспектах, і її слід розглянути в кількох площинах: політичній, економічній, енергетичній, безпековій. Рішення проголосити незалежність і піти шляхом демократії та ринкової економіки було наслідком впливу зовнішніх факторів, а не цілей та кроків громадян та владно Білоруської РСР. Еліта була не готова до радикальних змін, а демократичні сили не змогли мобілізувати підтримку та здобути достатній вплив. Натомість вакуум влади, що утворився, був заповнений старою партійною номенклатурою, яка використовувала демократичні механізми.

У травні 1990 року розпочала роботу Верховна Рада БРСР 12-го скликання, яка все ж відіграла роль у становленні державності Білорусі та спробі національно-державного будівництва. Упродовж радянського періоду білоруської історії Верховну Раду можна було назвати радше маріонетковим парламентом, повністю підпорядкованим комуністичній партії Республіки та Союзу. Натомість вибори 1990 року продемонстрували розкол цієї системи: балотувалися не лише члени партії та лояльні до неї представники, було

¹ SINGLE EUROPEAN ACT. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a519205f-924a-4978-96a2-b9af8a598b85.0004.02/DOC_1&format=PDF.

дотримано принципу плюралізму. Рух Білоруського народного фронту «Адраджэньне» (БНФ), утворений 1988 року за прикладом країн Балтії, виступав за повний суверенітет і відродження білоруської нації та перебував в опозиції до Комуністичної партії Білорусі. Першим лідером БНФ став Зенон Позняк – дисидент, громадський діяч, археолог. Основну когорту учасників та прихильників БНФ складали представники сфер освіти, науки та культури, правозахисники, громадські діячі, однак їм не вистачало практичного досвіду державного управління.

До складу Верховної Ради вперше були обрані представники опозиції комуністичної партії. Парламентарів, що поділяли схожі з БНФ позиції, було багато. У травні виникла ідея об'єднати всіх опозиційних до номенклатури депутатів на основі платформи «Народного фронту», але більше половини з них все ще мали партійний квиток і не мали чіткої позиції. Геннадій Грушев запропонував сформуванню Демократичний депутатський клуб, а БНФ створити фракцію під назвою «Депутатська група БНФ», що налічувала 27 депутатів, і приєднатися до клубу². Компромісним рішенням партноменклатури та опозиції було призначення Станіслава Шушкевича керівником клубу.

Першим Головою Верховної Ради тоді ще БРСР було обрано відомого партійного діяча, секретаря ЦК КПБ з сільського господарства Миколу Дементя, однак він подав у відставку внаслідок шквалу критики після підтримки невдалого серпневого путчу в Москві. Новим Головою став С. Шушкевич, який намагався балансувати між опозицією та номенклатурою, був передусім науковцем і не мав досвіду державотворення. Основним напрямком подальшого руху розглядали проросійський (одним із головних прихильників цього вектору був тогочасний голова Ради Міністрів В'ячеслав Кебіч, який виступав за зближення з Росією через, наприклад, впровадження в Білорусі російської валюти). Цей напрямок превалював, зокрема, через прорадянські сентименти населення, низьку підтримку демократичних сил

² Навумчык С., Пазыняк З. Депутаты независимости. Варшава–Нью-Ёрк, Вільня : Товариства Беларускай Культуры ў Летуве, 2010. 304 с.

громадськiстю: на вiдмiну вiд держав Балтiї та України, у Бiлорусi національний рух не був визначним каталiзатором радикальних змiн. Незважаючи на те, що бiлоруси становили понад 78% населення республiки у 1989 році³, бiльшiсть була русифiкована, а бiлоруська мова й етнiчна самоiдентифiкацiя впродовж тривалого перiоду були витiсненi на заднiй план. Навiть попри пiдтримку частиною населення демократичних процесiв у Бiлорусi, можливiсть зблизнення з європейськими державами навить не розглядалася, особливо зважаючи на тривалу iдеологiчну боротьбу в межах «холодної вiйни», демонiзацiю образу ворога, уособленням якого були захiдноєвропейськi держави.

Значну роль у проросiйських настроях населення вiдiграла економiчна ситуацiя на початку 90-х рокiв. Бiлоруська економiка та промисловiсть були дуже тiсно iнтегрованi в союзне господарство. Бiлорусь географiчно була однiєю з найзахiднiших республiк Радянського Союзу та розташована близько до європейських ринкiв, але полiтично бiльш лояльна до комунiстичного режиму, нiж Естонiя, Латвiя, Литва чи Україна. Бiлорусь була ключовою державою-транзитером енергоносiїв з СРСР. Значний вiдсоток радянського газу, що експортувався до Європи, проходив через Бiлорусь трубопроводом «Сяйво Пiвночi» (маршрути Торжок-Мiнськ-Ивацевичi, Ивацевичi-Долина, Кобрин-Брест-Варшава, Мiнськ-Вiльнюс). Пiсля розпаду СРСР частина газопроводу, що перетинала територiї Бiлорусi, перейшла у власнiсть Бiлтрансгазу. Пiвнiчна частина нафтопроводу «Дружба» проходить територiєю Бiлорусi. Оскiльки сира нафта найкраще переробляється поблизу кiнцевих ринкiв, у Бiлорусi було збудовано два гiгантськi нафтопереробнi заводи: в Мозирi та «Нафтан» у Новополоцьку.

Очевидно, що економiчна криза, яка вразила ще Радянський Союз, вплинула й на економiчнi ситуацiї в пострадянських республiках. Державний бюджет СРСР значною мiрою залежав вiд доходiв нафтогазової галузi, тож

³ Национальный состав населения Республики Беларусь. Национальный статистический комитет Республики Беларусь. URL: <https://www.belstat.gov.by/informatsiya-dlya-respondenta/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-1999-goda/tablichnye-dannye/natsionalnyi-sostav-naseleniya-respubliki-belarus/>.

різке падіння цін на нафту на світовому ринку 1986 року спричинило кризу. Девальвація радянського карбованця, дефіцит держбюджету, значні витрати на військову сферу (участь у «гонці озброєнь», війна в Афганістані), недостатній рівень розвитку технологій, ускладнений доступ до сировини, зменшення промислових замовлень теж слід виділити серед економічних проблем як усього СРСР, так і БРСР. Аграрна галузь в Білорусі розвивалася досить стабільно до 1986 р., коли внаслідок катастрофи на Чорнобильській атомній енергостанції значні частини території стали непридатними для промисловості. Білорусь виявилася не готовою до росту інфляції, появи нових конкурентоздатних товарів, виходу на вільний ринок. Наприкінці 1990 року Верховна Рада схвалила основні тези «Програми початку ринкової економіки». Передбачалося досить швидке формування основних ринкових інституцій, приватизація, демонополізація, зміна державного регулювання економіки. Поетапна лібералізація цін мала поєднуватися з використанням соціальних «амортизаторів», що дозволили б не допустити різкого падіння рівня життя більшості населення⁴. Однак політичні трансформації не дали довести реформи до кінця.

Білоруська РСР була й західним форпостом радянської армії, опорою оборонно-промислового комплексу СРСР. Білоруський військовий округ був одним із найважливіших у системі Збройних сил СРСР, включаючи в себе сухопутні та військово-повітряні сили. На період розпаду Радянського Союзу на теренах Білорусі розташовувався військовий округ, який налічував 280 тис. військовослужбовців. Білорусь була по суті полігоном для випробування нових зразків військової техніки та озброєння, адже охоплювала західний вектор Союзу, який був найважливішим стратегічним напрямком у часи ідеологічного протистояння двох центрів сили. Окрім того, на території Білорусі залишилися комплекси ядерної зброї, однак засобів для їхнього матеріального утримання в республіці не вистачало. Серед важливих питань, що виникли на порядку

⁴ Добрински Р. Белорусская экономика: вызовы застопорившихся реформ. Вена, 2016. 198 с. URL: <https://wiiw.ac.at/the-belarus-economy-the-challenges-of-stalled-reforms-russian-version-belorusskaja-jekonomika-vyzovy-zastoporivshih-sja-reform-dlp-5210.pdf>.

денному після дезінтеграції СРСР, виділимо необхідність виконання міжнародних зобов'язань у сфері ядерного роззброєння й обмеження озброєння, становище Білорусі в системі регіональної безпеки й стабільності, потребу швидкого пошуку шляхів функціонування збройних сил республіки, а надто з огляду на їхнє значне збільшення внаслідок поділу військового майна СРСР⁵.

Отже, на початку 1990-х років в регіоні склалася непроста геополітична ситуація, адже на сусідніх із ЄЕС теренах виникла ціла низка незалежних держав зі складними внутрішніми трансформаційними процесами. Однією з цих держав стала Білорусь – держава із важливим геополітичним положенням. Після розпаду Радянського Союзу Білорусь зіткнулася із політичними, економічними, енергетичними, етнічними викликами та була змушена оперативно обирати зовнішньополітичний курс в умовах внутрішньої нестабільності. Водночас трансформаційні процеси відбувалися і в ЄЕС – змінювалася конфігурація сил, розширювалася кількість членів.

1.2. Відносини між Білоруссю та ЄС у 1991-2020 роках

Нормативною базою для співпраці між сторонами навіть після розпаду Радянського Союзу слугували Договір про торгівлю, комерційну й економічну співпрацю⁶ від 18 грудня 1989 року та Договір про торгівлю текстильною продукцією від 11 грудня 1989 року (чинний до кінця 1992 року) між СРСР та Європейською економічною спільнотою і Євroatомом. У березні 1993 року Єврокомісія внесла пропозицію про заміну цих нормативно-правових актів новими домовленостями у формі обміну нотами із незалежними республіками⁷.

⁵ Санжаревський О. Воєнно-політичні взаємини Республіки Білорусь та НАТО в першій половині 90-х рр. XX століття // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2013. № 2. С. 137-146.

⁶ Agreement between the European Economic Community and the European Atomic Energy Community and the Union of Soviet Socialist Republics on trade and commercial and economic cooperation. Off. J. Eur. Communities. 1990. Vol. 33, L 068. P. 2–17.

⁷ Proposal for a COUNCIL DECISION approving the Agreements in the form of exchanges of letters with Armenia, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Tadzhikistan, Turkmenistan and Ukraine relating to the Agreement on trade and commercial and economic cooperation signed on 18 December 1989 between the European

Суть договорів не змінилася – де-факто лише одну зі сторін було перейменовано. На вищезгаданому Договорі від 11 грудня базувалися інституційні засади співпраці – Стаття 22 передбачала створення змішаної комісії із представників сторін-підписанток, яка мала проводити зустрічі в Мінську та Брюсселі⁸. Договір про торгівлю, комерційну й економічну співпрацю 1989 року досі лежить в основі співпраці між Білоруссю та ЄС у відповідній галузі. Договір між ЄС та Республікою Білорусь про торгівлю текстильними виробами встановлював квоти на експорт текстилю з Білорусі та був підписаний у 1993 році (потім продовжений і розширений у 1995 р., 1999 р., 2003–2007 рр. та скасований 2009 року).

У 1993 році у межах засідання Європейської ради були прийняті Копенгагенські критерії⁹. Передусім вони стосувалися держав Центральної та Східної Європи та передбачали вимоги, які потрібні державам, що прагнуть увійти до складу Європейського Союзу. Білорусь упродовж історії своїх відносин з Євросоюзом не виявила бажання євроінтеграції, однак вважаємо, що відповідність принаймні частині Копенгагенських критеріїв є запорукою міцних і позитивних відносин з ЄС, побудованих на взаємній довірі. Передбачено три типи критеріїв – політичні, економічні та правові. І якщо останні – відповідність нормативно-правочвої системи кандидата до європейських *acquis communautaire* – досить вузько направлені вимоги, то функціонування в державі ринкової економіки, здатної конкурувати на європейському ринковому просторі; відповідність принципам демократії, гарантування верховенства права, повага до прав людини, захист прав меншин – це основоположні принципи для забезпечення стабільних взаємовідносин із Європейським Союзом. Значна залученість держави в

Economic Community, the European Atomic Energy Community and the Union of Soviet : of 18.03.1993. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3e6136ba-25e9-4d5f-8bb2-a55af2e400ff/language-en/format-PDF/source-233506764>.

⁸ Agreement between the European Economic Community and the European Atomic Energy Community and the Union of Soviet Socialist Republics on trade and commercial and economic cooperation : of 18.12.1989. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/45079ca2-c6c3-4d49-be49-1a696201b07e/language-en>.

⁹ Presidency Conclusions : of 22.06.1993. URL: https://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf.

економіку, урядові дотації у промисловість, порушення прав людини в Білорусі негативно впливають на відносини із ЄС.

Для початкового періоду двосторонніх відносин 1992-1996 років характерним є пошук точок дотику, розвиток вигідних взаємозв'язків, сприяння зміцненню ролі Білорусі в міжнародній спільноті. Європейський Союз був зацікавлений у співпраці з Білоруссю в галузі регіональної і субрегіональної безпеки, боротьби з транскордонними загрозами, захисту навколишнього середовища, транзиту та енергетики. Білорусь могла б стати ефективним бар'єром для потоку незаконних мігрантів та обігу наркотиків. Більш того, для ЄС важливо мати на східному кордоні економічно розвиненого та «європеїзованого» сусіда, який проводить збалансований політичний курс і поважає права та свободи людини. Білорусь підтримувала євроінтеграційний курс, наприклад, 1995 року набула членство в Центральноевропейській ініціативі під егідою Євросоюзу. ЄС сприяв у реформуванні державної системи та подоланні викликів, які постали перед Білоруссю внаслідок дезінтеграції СРСР, через інструменти міжнародної технічної допомоги, які розглянуто детальніше в підрозділі 1.3 наукової роботи.

У березні 1994 року парламент Білорусі прийняв Конституцію, у якій було впроваджено посаду Президента, і відтак перші президентські вибори в Білорусі відбулися 23 червня 1994 року. Лідерами першого туру стали депутат Олександр Лукашенко (44,82% голосів) та тогочасний прем'єр-міністр В'ячеслав Кебіч (17,33% голосів), а оскільки жоден із кандидатів не набрав переважної більшості голосів (50% + 1 голос)¹⁰, то відбувся єдиний в історії Білорусі другий тур президентських виборів. Перемогу здобув О. Лукашенко, набравши в другому турі 80,34% підтримки виборців¹¹. Наразі це єдині вибори

¹⁰ Представники Білоруського народного фронту заявляли, що фальсифікації все ж були: за даними їхніх джерел інформації в ЦВК, О. Лукашенко ще в першому турі набрав понад 53% голосів, за ним друге місце в рейтингу посідав З. Позняк, а В. Кебіч був четвертим за результатами (Навумчик С. Дзевяноста чацьверты. Радіо Свобода, 2015. С. 307-322).

¹¹ Центральная комиссия Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов. Сведения об итогах выборов Президента Республики Беларусь в 1994 году. URL: <https://rec.gov.by/uploads/folderForLinks/archive-elections-prb1994-itogi.pdf>.

в історії Білорусі, які відбувалися у два тури та були визнані Євросоюзом демократичними.

У 1995 році сторони зробили спробу розширити нормативно-правову базу та підписали Угоду про партнерство та співробітництво¹². Документ мав на меті забезпечити діалог, спрямований на розвиток політичних відносин, покращити взаємини в царинах торгівлі та інвестицій, встановити міцні підвалини для співпраці в сферах економіки, фінансів, науки, техніки тощо, сприяти переходу до ринкової економіки та демократичним трансформаціям у Білорусі. Угода укладалася на 10 років із можливим подовженням та мала замінити Договір про торгівлю, комерційну й економічну співпрацю між ЄЕС та СРСР від 18 грудня 1989 року. Для створення регуляторної бази відносин між Білоруссю та ЄС до набуття чинності Угоди про партнерство та співробітництво сторони 7 квітня 1995 року ініціювали підписання Тимчасової угоди про торгівлю і питання, пов'язані з торгівлею¹³.

Угода про партнерство та співробітництво насамперед стосувалася відносин в економічному вимірі та передбачала умови торгівлі ЄС з Білоруссю до її приєднання до Генеральної угоди з тарифів і торгівлі або до 31.12.1998 році у разі, якщо цього не станеться, умови працевлаштування та соціального забезпечення громадян Білорусі на території держав-учасниць Євросоюзу, діяльності білоруських підприємств у ЄС, встановлювала пріоритетні напрямки співробітництва. Угода декларувала створення Ради співробітництва (на рівні представників Ради ЄС та Єврокомісії та членів білоруського уряду) для імплементації умов партнерства. Забезпечувати функціонування Ради мав би Комітет з питань співробітництва та за потреби – спеціалізовані комітети. Також інституційною базою мав слугувати Парламентський комітет з питань

¹² Proposal for a Council and Commission Decision on the conclusion of the Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States of the one part, and the Republic of Belarus, of the other part : of 22.02.1995. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51995PC0044&from=EN>.

¹³ Council decision on the Conclusion by the European Community of the Interim agreement between the European Community, the European Coal and Steel Community and the European Atomic Energy Community, of the one part, and the Republic of Belarus, of the other part, on trade and traderelated matters : of 28.02.1996. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51995PC0245\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51995PC0245(01)&from=EN).

співпраці, в межах якого представники Верховної Ради Білорусі та Європарламенту отримали б змогу обмінюватися досвідом та надавати рекомендації Раді співробітництва.

Угода була підписана 6 березня 1995 року, проте так і не набула чинності: з 1997 року Євросоюз заморозив процес ратифікації Угоди про партнерство та співробітництво через процеси, що відбувалися в Білорусі. Поступ Республіки на шляху демократичних реформ протривав недовго після обрання О. Лукашенка президентом: у 1995 та 1996 роках відбулися ініційовані главою держави референдуми, які поклали фундамент для руху Білорусі в бік авторитарного режиму та поглиблення відносин з Росією. Серед запитань, винесених на референдум 14 травня 1995 року, такі: надання російській мові рівного статусу з білоруською («за» – 83,3%), зміна державних символів Білорусі («за» – 75,1%), підтримка економічної інтеграції з Російською Федерацією («за» – 83,3%), дострокове припинення повноважень Верховної Ради Президентом Білорусі у випадках систематичного чи грубого порушення Конституції («за» – 77,7%)¹⁴.

1995 року в Білорусі відбулися парламентські вибори, перемогу на яких здобули Аграрна партія та Партія комуністів, які виступали за реформування економіки в ринкову й недоторканність Конституції, не підтримували проросійську політику О. Лукашенка. Певний час протиріччя між президентом і парламентом загострювалися, й у серпні того ж року Олександр Лукашенко запропонував провести референдум щодо внесення змін і доповнень до Конституції, які суттєво розширили б права президента і перетворили республіку з парламентсько-президентської на президентську. Це викликало занепокоєння в ЄС – і 24 жовтня Європарламент прийняв Резолюцію щодо ситуації в Білорусі¹⁵, закликаючи відмовитися від цього кроку та засвідчуючи готовність призупинити процес ратифікації Угоди про партнерство та

¹⁴ Центральная комиссия Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов. Об итогах голосования на республиканском референдуме 14 мая 1995 года : Сообщение. URL: <https://rec.gov.by/uploads/folderForLinks/archive-referenda-1995-soob.pdf>.

¹⁵ Resolution on the situation in Belarus : of 24.10.1996. *Official Journal of the European Communities*. 1996. 18 November. P. 168.

співробітництво в разі антидемократичних змін. Зі свого боку, Верховна Рада Білорусі винесла питання про внесення змін до конституції із перетворенням республіки на парламентську.

За офіційними даними Центральної комісії, внесення запропонованих О. Лукашенком змін до Конституції Білорусі підтримали 70,45% громадян Республіки, водночас пропозиції парламенту були відхилені¹⁶. Білоруський Гельсінський Комітет зібрав матеріали про порушення норм проведення референдуму та висловив припущення, що й самі результати могли бути сфальсифіковані¹⁷. Референдум та фактичне перетворення Білорусі в президентську державу викликали шквал критики в ЄС через зосередження гілок влади в руках президента, відсутність діалогу між владою та опозицією, порушення прав людини, посилення контролю за ЗМІ. Запропоновані О. Лукашенком поправки до Конституції подовживши термін його повноважень з 5 до 7 років, дозволили утворити другу палату в парламенті, члени якої призначалися б президентом, та обмежили повноваження Конституційного суду. Референдум призвів до розпуску Верховної Ради та заміни його новим двопалатним парламентом. Президент особисто відбирав депутатів нижньої палати та набув значного впливу на членів верхньої. У результаті всіх представників опозиційних партій було фактично відсторонено від влади, що грубо порушувало принципи демократії.

Окрім того, 2 квітня 1997 року президенти Російської Федерації та Республіки Білорусь підписали Договір про створення Союз Росії й Білорусі¹⁸, що декларував прагнення білоруської еліти рухатися в напрямку інтеграції з Росією. Договір утратив чинність із підписанням у грудні 1999 року Договору про створення Союзної держави та прийняттям Програми дій Республіки Білорусь і Російської Федерації щодо реалізації положень нового нормативно-

¹⁶ Центральная комиссия Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов. Об итогах голосования на республиканском референдуме, который проводился 24 ноября 1996 года в соответствии с постановлением Верховного Совета Республики Беларусь от 6 сентября 1996 года №578-XIII: Сообщение. URL: <https://rec.gov.by/uploads/folderForLinks/archive-referenda-1996-protokol.docx.pdf>.

¹⁷ Белорусский Хельсинский Комитет. Референдум-96: цифры, суждения, законность. URL: <http://lukashenkorg.narod.ru/1996.htm>.

¹⁸ Информационно-аналитический портал Союзного государства. URL: <https://soyuz.by/>.

правового акту. Проросійський вектор повністю відповідав політичним і соціально-економічним інтересам тогочасної еліти, а курс на створення союзної держави втілював у собі прагнення білоруської еліти зберігати неподільний контроль над країною, не вдаючись до непопулярних реформ. Отримавши доступ до російського ринку і недорогих енергоресурсів і заручившись підтримкою Москви в зовнішній політиці, білоруська влада пішла шляхом охолодження і заморожування відносин із західними країнами. Водночас політика односторонньої орієнтації на Росію посилила структурну залежність Білорусі від свого східного сусіда – монопольного постачальника енергоресурсів, адже, окрім газопроводів «Сяйво Півночі» та «Дружба», з 1994 року російський «Газпром» запустив трубопровід Ямал-Європа, через який 63% газу проходить територією Білорусі.

Період із 1997 року до 2007 року характеризується низьким рівнем політичних контактів та одночасним розвитком двосторонніх економічних відносин: за весь час існування незалежної Білорусі ЄС займав друге місце після Росії за товарообігом. Причина передусім полягає в ролі Білорусі як держави, через яку транспортуються енергоносії з Росії.

У вересні 1997 року у відповідь на посилення політичної напруги всередині Білорусі, погіршення ситуації з демократією та правами людини Рада ЄС із загальних питань ухвалила кілька рішень, які послужили загальним шаблоном політики ЄС щодо Мінська. Зокрема, Рада погодилася з тим, що держави-члени не підтримують членство Білорусі у Раді Європи, не ратифікуватимуть ні Тимчасового договору, ні Угоди про партнерство та співробітництво, імплементацію програм технічної допомоги ЄС буде призупинено за винятком гуманітарних чи регіональних проєктів або тих, що безпосередньо підтримують процес демократизації¹⁹ тощо. Політика О. Лукашенка була визнана деструктивною та такою, що створює перешкоди для відносин між Білоруссю та ЄС.

¹⁹ Council of the European Union. 2027th Council meeting on general affairs (Press 269). URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_97_269.

У липні 1998 році Рада ЄС ухвалила накладити заборону на поїздки для понад 100 осіб, серед яких був і О. Лукашенко, які отримали звинувачення в порушенні Віденської конвенції про дипломатичні зносини у зв'язку з конфліктом в Дроздах²⁰, унаслідок якого очільники представництв Великобританії, Греції, Італії, Німеччини, Франції (із держав несвітової частини – США та Японії) були відкликані до своїх країн. Заборона на поїздки була знята у 1999 році після досягнення згоди між урядом Білорусі та ЄС про діяльність диппредставництв. Кроком для покращення політичних відносин стало створення в Мінську в 1998 році під егідою Організації з безпеки та співробітництва в Європі Консультативної групи моніторингу – платформи для діалогу між владою та опозицією, однак це не принесло значного прогресу, оскільки білоруська влада відкликала свою акредитацію у 2002 році. У 2000-2004 роках у Білорусі посилювалися недемократичні тенденції політичного режиму: від прямих репресій до недемократичних процесів на всіх рівнях виборчого процесу та змін законодавчої бази, що регулює діяльність ЗМІ та неурядових організацій. З 2002 року ЄС пропонував Білорусі «поетапний підхід», відповідно до якого поетапне запровадження Білоруссю чітко визначених кроків на шляху демократизації мало б супроводжуватися поступовим відновленням діалогу з білоруським урядом, більшою допомогою та зрештою нормалізувало б відносини й активізувало діалог. Хоча цей підхід і був задекларований, видимих результатів він не приніс.

Негативний вплив на відносини між Білоруссю та ЄС мали кілька подій 2004 року: референдум, ініційований О. Лукашенком, щодо внесення правок у Конституцію та дозволу переобиратися на посаду Президента більше, ніж два рази, та оприлюднення звіту Пургурідеса стосовно зникнення чотирьох відомих людей у Білорусі у зв'язку з президентськими виборами 1999 року, які супроводжувалися протестами та були визнані ЄС як недемократичні. У звіті

²⁰ Білоруська влада повідомила дипломатів, які проживали в Дроздах, що їм доведеться залишити свої резиденції через необхідність ремонту комунальних мереж. Дипломатичний діалог, спрямований на переконання білоруської влади скасувати своє рішення, супроводжувався низкою термінів, встановлених владою Білорусі у категоричному порядку.

містилися імена людей, відповідальних за цей злочин, але білоруська влада не розпочала проти них провадження. У вересні 2004 року ЄС запровадив санкцій проти посадовців, які не розпочали розслідувати зникнення трьох опозиційних політиків та одного журналіста: заборона в'їзду чи транзиту територіями держав Євросоюзу стосувалася Міністра туризму та спорту Юрія Сівакова, Генерального прокурора Віктора Шеймана, співробітника служби особливих сил Дмитра Павліченка й Міністра внутрішніх справ Володимира Наумова²¹. Складні відносини між Білоруссю та ЄС, санкції та критика мали й дещо протилежним результат: замість демократизації системи, Білорусь була ізольована від відповідних процесів в інших державах Центрально-Східної Європи та натомість шукала підтримки у східному напрямку й брала участь у всіх інтеграційних ініціативах Росії.

Водночас Європейський Союз проходив етап внутрішніх трансформацій – відбувалася підготовка до розширення та подальший вступ десяти держав: членства набули Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія. Відтак Білорусь стала сусідкою ЄС першого порядку, а їхній спільний кордон розтягнувся на близько 1280 кілометрів. Разом із розширенням виникла й потреба у трансформації відносин із новоствореними сусідами на основі європейських цінностей. 11 березня 2003 року ЄС представив документ під назвою «Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин із нашими південними та східними сусідами»²², який став основою для формування Європейської політики сусідства, проголошеної 2004 року як інструмент співпраці з сусідніми країнами після східного розширення. Слід зазначити, що на той момент ЄС не мав жодних альтернативних пропозицій для покращення наявних відносин між ЄС та Білоруссю. Головним принципом співпраці з Білоруссю був принцип обумовленості: ЄС міг надати преференції чи послабити обмежувальні заходи лише в обмін на фактичний

²¹ COUNCIL COMMON POSITION 2004/661/CFSP of 24 September 2004 concerning restrictive measures against certain officials of Belarus : of 24.09.2004. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32004E0661&from=NL>.

²² Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours : COMMUNICATION of 11.03.2003. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf.

прогрес у демократичних процесах у Білорусі. Європейська політика сусідства охоплювала велику кількість держав із різними політичними системами та рівнями економічного розвитку, тож і в відносинах з Білоруссю фактично не було розроблено достатньої збалансованої стратегії дій.

У березні 2006 року відбулися президентські вибори, які знову ж таки не відповідали демократичним вимогам та супроводжувалися порушеннями прав людини й арештами мирних протестувальників. Напередодні виборів влада заявляла про загрози терористичних атак та розкриття планів силового захоплення влади. У відповідь на такі кроки білоруської влади Рада ЄС ухвалила рішення²³ вжити обмежувальних заходів щодо осіб, відповідальних за порушення міжнародних виборчих стандартів та прав людини, а також за придушення волі громадянського суспільства та демократичної опозиції. Санкції передбачали заборону на в'їзд чи транзит територією ЄС та замороження активів. До списку увійшли О. Лукашенко, працівники Адміністрації Президента, очільники міністерств, представники парламенту, судді, співробітники КДБ, члени ЦВК тощо. Список налічував 36 осіб. Участь Білорусі в Європейській політиці сусідства була радше декларативна, адже між сторонами не була підписана Угода про партнерство та співробітництво, не сприяла залученості Республіки в європейських процесах, не зняла напругу в політичних відносинах, а рішення про виключення Білорусі з Генералізованої системи преференцій ЄС призвело до значних економічних втрат для держави.

У 2008 році вийшов неофіційний документ «Що Європейський Союз може дати Білорусі?»²⁴, у якому визначалися переваги, які сторони могли б здобути за умови демократизації держави: покращення транскордонного співробітництва, білоруської економіки через підтримку малих та середніх підприємств, можливості виходу на європейський ринок, поліпшення стану життя населення, сприяння в реформуванні правової системи, модернізація

²³ COUNCIL REGULATION (EC) No 765/2006 of 18 May 2006 concerning restrictive measures against President Lukashenko and certain officials of Belarus. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32006R0765>.

²⁴ What the European Union could bring to Belarus?. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3babe10e-f2c7-48ff-bf88-10e6c74d29b9/language-en>.

транспортних та енергетичних мереж, освітні, наукові та культурні обміни, залучення білоруських представників до вирішення спільних питань тощо. Для досягнення цих цілей пропонувалося виконання таких кроків білоруській владі, як-от: забезпечення прав людей на демократичні вибори, свободу вираження думок, прав неурядових організацій на вільне функціонування, звільнення політичних в'язнів, невтручання держави в бізнес, відміна смертної кари тощо.

У 2008 році розпочався новий етап відносин Білорусь-ЄС, який характеризується певним покращенням взаємозв'язків і пошуком точок дотику. Попри певний поступ Білорусі, зокрема, участь у парламентських виборах представників різних політичних сил, ЄС засуджував ув'язнення опозиційних активістів та наголошував на необхідності виконувати умови, викладені в неофіційному документі «Що Європейський Союз може дати Білорусі?». Серед кроків до нормалізації відносин виділяємо такі: виключення з санкційного списку ЄС більшості осіб, активізація діалогу через зустрічі на вищому й найвищому рівнях, у Мінську почала функціонувати Представництво ЄС в Білорусі, розпочалася ініціатива «Східне партнерство». Ця програма звузила та конкретизувала частину Європейської політики сусідства. Серед головних напрямків взаємодії учасників ініціативи було виділено розвиток демократії та стабільності, економічну інтеграцію та зближення з політикою ЄС, енергетичну безпеку і зміцнення міжособистісних контактів²⁵. Білоруська делегація взяла участь у відкритті Першого саміту програми «Східне партнерство» у 2009 році. «Східне партнерство» надало Мінську та Брюсселю унікальну можливість розпочати нормалізацію відносин та поглибити практичну співпрацю. На відміну від інших східних країн-партнерів, Білорусь залишалася єдиною країною без рамкової угоди, яка б регулювала її двосторонні відносини з ЄС. Інакше кажучи, ця ініціатива стала першою платформою, де Білорусь могла брати участь у нових проєктах співробітництва з ЄС, а білоруські офіційні особи могли регулярно зустрічатися зі своїми європейськими колегами.

²⁵ Eastern Partnership : COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL of 03.12.2008. URL: [https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/219089/EaP_COM\(2008\)823.pdf](https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/219089/EaP_COM(2008)823.pdf).

Окрім того, важливу роль зіграв і зовнішній чинник: у 2007 році Білорусь задекларувала «новий зовнішньополітичний курс», який мав на меті продемонструвати незалежність Республіки від Росії. З метою зниження російського енергетичного впливу Білорусь укріплювала відносини з Азербайджаном, Венесуелою, Іраном, Нігерією та Норвегією. Білорусь хоч і підтримала вторгнення Росії в Грузію у серпні 2008 року, та все ж не визнала незалежність Абхазії та Південної Осетії, що дещо погіршило білорусько-російські відносини та вилилося в «молочну війну» у липні 2009 року із обмеженнями на торгівлю білоруськими молочними продуктами. Окрім того, світова економічна криза 2008 року змусила Білорусь для стабілізації ситуації шукати економічних партнерів за межами проросійського напрямку зовнішньої політики. Того ж таки 2008 року владний режим у Білорусі звільнив частину політичних в'язнів, а деякі представники опозиції отримали можливість взяти участь у президентських виборах 2010 року.

Європарламент закликав Єврокомісію розробити пропозицію щодо спільного тимчасового плану для Білорусі із пріоритетами реформ, що ґрунтуються на планах дій, розроблених у межах Європейської політики сусідства, з метою відновлення призупиненої процедури ратифікації Угоди про партнерство та співробітництво між Білоруссю та ЄС та переглянути можливість її імплементації після реалізування всіх політичних реформ, а Європейський Інвестиційний Банк і Європейський Банк Реконструкції та Розвитку – розглянути можливості збільшення фінансової допомоги Білорусі²⁶.

Поліпшення відносин тривало недовго, адже вже 2010 року відбулися президентські вибори, в результаті яких О. Лукашенко, за звітом ЦВК, знову здобув перемогу, а проти п'ятох кандидатів було відкрито кримінальні провадження за звинуваченням в організації масових заворушень, погромах, збройному опорі представникам влади, організації та підготовці дій, що

²⁶ European Parliament resolution of 17 December 2009 on Belarus. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2009-0117_EN.html.

порушують громадський порядок. Тисячі активних білорусів вийшли на протести, які завершилися арештами мітингувальників.

У відповідь на ці події ЄС вирішив увести обмеження на поїздки та заморозити активи осіб, відповідальних за фальсифікацію результатів президентських виборів 19 грудня 2010 року та подальшого насильницького розгону активістів, а також відновити обмеження на поїздки, накладені на деяких осіб у Білорусі у 2004 та 2006 років та зняті у 2008 році. Окрім обмежувальних заходів проти білоруської влади, ЄС здійснював політику на підтримку громадянського суспільства²⁷. У свою чергу О. Лукашенко заявив, що «санкції – це дорога в нікуди»²⁸ та Європейський Союз потребує Білорусь для співпраці з питань економіки, безпеки та нелегальної міграції. У 2011 році у рамках «Східного партнерства» розпочала діяльність Парламентська асамблея ЄВРОНЕСТ, до якої входять 60 депутатів Європарламенту та по 10 представників із кожної з держав Східного партнерства (п'ятеро – від імені офіційної влади, ще п'ятеро – представники опозиції), однак Білорусь відмовилася від включення до складу делегації представників альтернативних сил. Полеміка виникла через делегацію Білорусі й у Європі: частина членів Європарламенту апелювала до того, що ЄС не визнав склад парламенту та влади Білорусі через порушення під час виборів, а інша – що тільки за участю білоруської влади можна побудувати конструктивний діалог.

Із 2011 року Білорусь впроваджувала багатовекторну зовнішню політику, яку О. Лукашенко сформулював як «інтеграцію інтеграцій» – процес становлення взаємовигідного співробітництва та створення додаткових сполучних ліній між Сходом і Заходом, Євразійським і Європейським союзами, як зазначив у своєму інтерв'ю 2016 року Надзвичайний і Повноважний Посол

²⁷ Council Conclusions on Belarus : of 31.01.2011. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5956-2011-INIT/en/pdf>.

²⁸ Lukashenko believes EU understands that sanctions have no prospects. *Kyiv Post*. URL: <https://www.kyivpost.com/article/content/eastern-europe/lukashenko-believes-eu-understands-that-sanctions-126670.html>.

Білорусі в Україні Ігор Сокол²⁹. Попри декларування такого підходу, Республіка Білорусь була, як і раніше, зосереджена на проросійському векторі зовнішньої політики.

У зв'язку зі значними порушеннями ЄС вкотре розкритикував парламентські вибори 2012 року й запровадив обмежувальні заходи щодо багатьох фізичних та юридичних осіб, які відповідальні за порушення прав людини та демократичних принципів або отримують вигоду від режиму О. Лукашенка³⁰. Тривалий час відносини залишалися без жодного поступу в якийсь бік, а політику ЄС можна охарактеризувати як критичної взаємодії та спрямованих обмежувальних заходів.

Новий етап у відносинах між Білоруссю та ЄС розпочався у 2014 році. ЄС позитивно сприйняв позицію Білорусі в контексті збройної агресії Росії проти України та високо оцінив роль Республіки в миротворчому процесі. Після чергових президентських виборів, на яких знову за офіційними результатами перемогу здобув О. Лукашенко, не було значних порушень, а після звільнення політичних в'язнів у Білорусі 22 квітня ЄС призупинив дію частини санкційних обмежень, накладених ще 2010 року та похвалив кроки, прийняті білоруської владою, до гармонізації відносин³¹, наприклад, відновлення діалогу з питань прав людини, активізацію участі Білорусі в «Східному партнерстві», початок перемовин про спрощення процесу видачі віз та реадмісію осіб без дозволу на проживання, про мобільність. Загалом протягом періоду 2014-2020 років Євросоюз намагався розробити диференційований підхід стосовно Білорусі, посприяти трансформаційним процесам в державі.

²⁹ Україна дипломатична. 17-те вид. Київ : Ген. дирекція з обслуговування інозем. представництв, 2016. 1009 с. URL: http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2020/02/diplomatic_ukraine_17.pdf.

³⁰ COUNCIL DECISION 2012/642/CFSP of 15 October 2012 concerning restrictive measures against Belarus. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012D0642&qid=1638143868050>.

³¹ Council conclusions on Belarus : of 15.02.2016. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/02/15/fac-belarus-conclusions/>.

У 2016 році розпочала свою роботу Координаційна група Білорусь-ЄС³², спрямована на налагодження структурованого діалогу з різноманітних питань співпраці. У щопіврічних засіданнях групи в Мінську та Брюсселі брали участь представники європейських інституцій, зовнішньополітичного відомства Білорусі, експерти, а також іноді представники неурядових організацій Республіки. До порядку денного входили питання торгівлі, митної політики, транспорту, санітарних та фітосанітарних стандартів, сільського господарства, науки, освіти, довкілля, соціального забезпечення, контактів між людьми, прав людини та політичних свобод. Крім того, у 2015 році було запущено окремий щорічний формат Діалогу з прав людини – платформи для обговорення ситуації з правами людини в Білорусі та пошуку спільних кроків у цій царині. На початку 2020 року увійшли в дію Договір про спрощення видачі віз та Договір про реадмісію осіб без дозволу на проживання.

Крім прямої роботи з Брюсселем, дедалі активніша взаємодія Білорусі з регіональними та субрегіональними європейськими організаціями також зробила позитивний внесок у відносини Білорусі та ЄС. Наприклад, головування Білорусі у Центральноєвропейській ініціативі у 2017 році ознаменувало перший випадок головування Мінська у міжнародному угрупованні за межами пострадянського простору; Білорусь використала це досягнення як символічний та практичний інструмент диверсифікації своєї зовнішньої політики.

Попри нестабільність у відносинах, Білорусь та ЄС підтримували економічні й торговельні взаємини, а частка Євросоюзу становила третину загальних обсягів торгівлі, поступаючись лише Росії. Санкції, накладені на активи та переміщення окремих фізичних осіб, не мали надзвичайно великого впливу на економічні зв'язки держави, а радше стосувалися політичного виміру відносин.

³² Coordination Group Belarus – EU met in Brussels - Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus. *Министерство иностранных дел Республики Беларусь.* URL: https://mfa.gov.by/en/press/news_mfa/f1d86aed337070ba.html.

Незважаючи на всі намагання, після чергових президентських виборів у серпні 2020 року та придушення масових протестів й опозиційних рухів у Білорусі відносини держави з ЄС знову погіршилися.

Отже, за всю свою історію відносини між Білоруссю та ЄС демонстрували нерівномірну динаміку розвитку: від пошуку шляхів взаємодії до критики від ЄС щодо прийняття недемократичних рішень і до відповідних обмежувальних заходів, намагання нормалізувати відносини й привернення уваги до переваг покращення співпраці змінилися на погіршення відносин через прихильність О. Лукашенка до автократичного режиму та порушення прав людини, від активізації діалогу й консолідації зусиль із гарантування регіональної безпеки до гострої риторики та нового санкційного списку.

1.3. Інструменти міжнародної технічної допомоги та програми сусідства в розвитку взаємин ЄС з Білоруссю

У грудні 1990 року на зустрічі Європейської Ради було затверджено програму «TACIS» – технічну допомогу для країн Співдружності Незалежних Держав та Грузії. Ініціатива була спрямована на надання допомоги на грантовій основі пострадянським державам для розвитку ринкової економіки, заснованої на приватній власності, а також заохочення переходу до плюралістичних демократичних суспільств та укріплення верховенства права. Нормативну базу програми заклав Регламент Ради Європейських Співтовариств від 15 липня 1991 року, згідно з яким було виділено 400 млн ЕКЮ на імплементацію цілей «TACIS» до кінця 1991 року³³. Загалом міжнародна технічна допомога (МТД) надавалася в межах кількох циклів: 1991-1992 рр., 1993-1995 рр., 1996-1999 рр. та 2000-2006 рр., а згодом її замінили інструменти Європейської політики сусідства. Республіка Білорусь не мала досвіду та достатньо самостійних ресурсів для трансформації внутрішньої системи, тому МТД відіграла вагому

³³ Council Regulation (EEC, Euratom) No 2157/91 of 15 July 1991 concerning the provision of technical assistance to economic reform and recovery in the Union of Soviet Socialist Republics. Eurolex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31991R2157>.

роль у реформуванні різних сфер без застосування «шокової терапії». Окрім національних програм допомоги, працювали інструменти для регіональних ініціатив, базованих на міждержавних взаєминах для вирішення спільних проблем.

Участь Білорусі здійснювалася через Національного координатора Програми «ТАСІС» у Республіці Білорусь. Його основні завдання полягали у визначенні пріоритетних сфер для отримання Національної індикативної програми МТД, підготовці пропозицій до програми, контролі за виконанням міжнародних зобов'язань, прийнятих Урядом Республіки Білорусь, аналізі ефективності співробітництва Республіки Білорусь з ЄС та внесенні до Ради Міністрів Республіки пропозицій з питань поліпшення процесу виконання програми. При Національному координаторі було затверджено Координаційне бюро, яке тісно співпрацювало з органами державного управління та європейськими інституціями, здійснювало консультації, надавало інформаційно-методичну підтримку тощо³⁴.

У межах першого циклу МТД 1991-1992 років³⁵ було розроблено Національну програму дій за такими пріоритетними напрямками: виробництво й розподіл продовольства, енергетика, транспорт, фінансові послуги, підготовка спеціалістів публічного та приватного секторів. Програма реалізовувалася передусім через фінансові гранти, надання консультацій представникам уряду, парламенту та іншим відповідним органам у сферах міжнародних економічних відносин, фінансових та податкових реформ, розвитку та залучення людських ресурсів, технічне сприяння у створенні митних лабораторій, інформаційних систем і через спільні проєкти в галузі енергетики, транспорту, телекомунікацій.

³⁴ National Coordinating Unit for the EU Tacis Programme in Belarus. *Coordinating Unit for the European Union's Tacis Programme in the Republic of Belarus*. URL: <http://old.cu4eu.by/en/about/>

³⁵ ANNUAL REPORT FROM THE COMMISSION: 1991 and 1992 : of 28.07.1993. URL: <http://aei.pitt.edu/5630/1/5630.pdf>.

За основу другого програмного циклу 1993-1995 років³⁶ було взято сферу важкої промисловості (машинобудівництво, оборонна галузь, хімічна промисловість тощо – підприємства-монополісти здебільшого були в державній власності та зазнали збитків після дезінтеграції СРСР та, як наслідок, ускладнення постачання сировини), сільське господарство та ліквідування наслідків аварії на Чорнобильській атомній станції (сприяння у вирішенні енергетичних та екологічних проблем). Окрім допомоги в основних сферах, було запроваджено низку спеціалізованих програм, зокрема, «ТЕМПУС», який функціонував у Білорусі з 1993 до 2014 року та в межах відбувалося було запроєктовано вдосконалення управління закладами вищої освіти, розробка та покращення навчальних програм та забезпечення інституційного розвитку відповідно до Болонської системи³⁷. Однак де-факто програма здебільшого втілювалася через студентські обміни та стажування викладачів.

Інший проєкт, що втілювався через фінансування «ТАСІС», – це програма співробітництва «ІНОГЕЙТ» у сфері енергетики між Євросоюзом та країнами-партнерами, серед яких і Білорусь³⁸. Ініціатива спрямована на підвищення рівня енергетичної безпеки, підтримку сталого розвитку енергетики, інвестування в енергетичні проєкти, у тому числі з використання відновлювальних джерел енергії тощо.

Наступний цикл програми охоплював 1996-1999 роки³⁹, однак у зв'язку із погіршенням відносин між Білоруссю та ЄС та Резолюцією Ради ЄС від 15 вересня 1997 року програми МТД для Білорусі були призупинені, за винятком проєктів гуманітарного та регіонального спрямування та на підтримання демократії, а заплановані 37 млн ЕКЮ були розподілені між іншими державами-реципієнтами допомоги. Попри відсутність Національної

³⁶ Council Regulation on TACIS, 1993-1995 : of 27.07.1993. URL: <https://cordis.europa.eu/article/id/1618-council-regulation-on-tacis-19931995>.

³⁷ Wilson L. TEMPUS as an Instrument of Reform. *European Journal of Education*. 1993. Vol. 28, no. 4. P. 429. URL: <https://doi.org/10.2307/1503410>.

³⁸ INOGATE. URL: <http://www.inogate.org/?lang=en>.

³⁹ Council adopts new Regulation to launch TACIS 1996-1999 programming cycle. CORDIS | European Commission. URL: <https://cordis.europa.eu/article/id/6430-council-adopts-new-regulation-to-launch-tacis-19961999-programming-cycle>.

індикативної програми допомоги, можна спостерігати позитивні зрушення в контексті транснаціонального співробітництва. У грудні 1997 року Рада ЄС прийняла рішення⁴⁰ про затвердження програми «Розвиток громадянського суспільства» із бюджетом у 5 млн ЕКЮ на підтримку засобів масової інформації, громадських організацій та співробітництво університетів у сфері освіти й навчання молоді.

Наступний цикл МТД 2000-2006 років⁴¹ також був прийнятий у період, коли у відносинах між Білоруссю та ЄС переважала негативна динаміка, однак зрештою Національна індикативна програма була знову розроблена, але з можливістю допомоги лише в одному напрямку – «Підтримка інституційної, правової й адміністративної реформ», – який би не суперечив вищезгаданій Резолюції 1997 року. Окрім допомоги органам місцевої влади, підтримки громадянського суспільства та транснаціональних проєктів, втілювалася в життя ініціатива із подолання наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та націлена на підвищення рівня освіченості щодо радіологічної небезпеки, реабілітацію постраждалих від аварії, розвиток сільського господарства на забрудненій території, покращення умов проживання вимушених переселенців, просвітницьку діяльність щодо здорового способу життя. У Національній індикативній програмі 2005-2006 років⁴² ЄС наголошував на необхідності демократичного розвитку Білорусі, яка незадовго до того стала сусідкою Європейського Союзу. У програмі надавалася оцінка процесам, що відбувалися у Республіці. Грант надавався у розмірі 10 млн євро і був розподілений за такими сферами: підтримка громадянського суспільства та процесу демократизації – 4,7 млн євро, освіта та підготовка фахівців (із впровадженням програми обміну студентства Еразмус) – 1,9 млн євро, допомога постраждалим від катастрофи на Чорнобильській АЕС – 2,8 млн євро та на функціонування

⁴⁰ COUNCIL DECISION of 18 December 1997 on a TACIS Civil Society Development Programme for Belarus for 1997 : of 17.12.1997. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/ALL/?uri=CELEX:31998D0001>.

⁴¹ Council Regulation (EC, Euratom) No 99/2000 of 29 December 1999 concerning the provision of assistance to the partner States in Eastern Europe and Central Asia. *Official Journal*. 2000. 18 January.

⁴² Country strategy paper national indicative programme for Belarus 2005-2006 : as of 28 May 2004. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/belarus/csp/05_06_en.pdf.

Координатора програми – 600 тис. євро. У програмі були передбачені можливі шляхи реалізації проєктів та очікувані результати.

Серед інструментів регіонального співробітництва слід зазначити й єврорегіони – транскордонні об'єднання прикордонних територій кількох держав для розвитку співпраці в різних векторах: просторовий благоустрій, комунікації, транспорт і зв'язок, освіта, охорона здоров'я, культура, спорт і туризм, охорона та поліпшення довкілля, ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій і стихійних лих, сприяння розширенню контактів між мешканцями прикордонних територій, розвиток співпраці між суб'єктами господарської діяльності та міжнародними організаціями. У 1995 році було утворено єврорегіон «Буг» між Україною, Польщею та Білоруссю, 1997 року – єврорегіон «Німан» між Білоруссю, Литвою, Польщею та Росією, 2003 року – «Дніпро» між Білоруссю, Україною та Росією (без участі держав-членів чи кандидатів Євросоюзу) і 2004 року – «Біловезька Пуща» між Білоруссю та Польщею.

Із 1996 року важливе місце у відносинах між Білоруссю та ЄС займала Програма «ТАСІС» із транскордонного співробітництва⁴³, яка мала на меті сприяти прикордонним регіонам у подоланні проблем розвитку та встановленні взаємозв'язків по обидва боки кордону, прискорення трансформаційних процесів у західних країнах СНД за допомогою їхньої співпраці з прикордонними регіонами ЄС, зниження транскордонних загроз для довкілля та забруднень. У межах Програми реалізовувалися «великі» та «малі» проєкти. «Великі» проєкти стосувалися виконання складних технічних завдань, що були здебільшого в компетенції державної влади, – розвиток пунктів прикордонного контролю, міждержавна співпраця у сфері захисту довкілля, покращення ефективності транзиту тощо. «Малі» проєкти входили в рамки компетенцій місцевої влади чи малих або мікропідприємств.

Із розширенням ЄС на Схід та запровадженням Європейської політики сусідства міжнародна технічна допомога почала надаватися через Інструмент

⁴³ Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, and the Committee of the Regions on Cross-border Cooperation within the framework of the Tacis programme : of 27.05.1997. URL: <http://aei.pitt.edu/12584/1/12584.pdf>.

європейського сусідства й партнерства. У 2007 році було прийнято Стратегічний документ та водночас Національну індикативну програму⁴⁴, де було сформульовано основні засади співробітництва Білорусі й ЄС у вимірі МТД, пріоритетні сфери розподілу фінансів. Головна мета співпраці Євросоюзу та Білорусі полягає в забезпеченні потреб населення, підтримці процесів демократизації і пом'якшення наслідків самоізоляції для держави та населення. У період 2007-2011 років ЄС виділив 46,07 млн євро на такі пріоритетні сфери: соціальний та економічний розвиток (70%) та демократичний розвиток та управління (30%) через тематичні програми, транскордонне співробітництво.

Україна й Білорусь як держави-учасниці ініціативи «Східне партнерство» визначили пріоритетними такі напрямки співробітництва: розвиток Програми підтримки територіальної співпраці Білорусь–Україна, проекту з демаркації білорусько-українського кордону із залученням фінансів Євросоюзу, реалізації проекту ЄС із попереднього обміну митною інформацією на кордоні між двома країнами⁴⁵.

Білорусь також була включена в дві програми транскордонного співробітництва у межах Інструменту європейського сусідства й партнерства – Латвія-Литва-Білорусь і Польща-Білорусь-Україна⁴⁶. Цілі програм полягають у покращенні економічної, соціальної та екологічної ситуації на території дії програм для гарантування безпечних та надійних кордонів шляхом розширення контактів між партнерами по обидва боки розмежування. Програми фокусуються на трьох пріоритетах співробітництва: підвищення конкурентоздатності прикордонної території шляхом зосередження уваги на найкращих умовах для підприємництва, розвиток туризму, покращення доступу до регіону; покращення якості життя за допомогою дій, спрямованих на захист довкілля у прикордонних районах; налагодження міжособистісних контактів.

⁴⁴ Country Strategy Paper (CSP) for Belarus. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/country/enpi_csp_nip_belarus_en.pdf.

⁴⁵ Україна дипломатична. 2016. С. 313.

⁴⁶ COMMISSION DECISION of 6/XI/2008 on the joint operational programme "Poland-Belarus-Ukraine 2007-2013" for the ENPI Cross-Border Co-operation 2007-2013 : of 06.11.2008. URL: <http://www.pl-by-ua.eu/upload/en/Decision%20final.pdf>.

У 2014 році ЄС підготував новий Стратегічний документ та Багаторічну індуктивну програму⁴⁷, згідно з яким ЄС виділив до 158 млн євро на 2014-2020 роки: на соціальну сферу передбачалося 30% загального фінансування, на довкілля та місцевий і регіональний економічний розвиток – по 25%, додаткові заходи для підтримки громадянського суспільства й розвитку потенціалу – по 10%. Окрім модернізованого Європейського інструменту сусідства, Білорусь також має право на підтримку через низку інших проєктів ЄС, таких як Інструмент сприяння стабільності та миру, гуманітарна допомога, Європейський інструмент за демократію та права людини, Інструмент співробітництва в галузі ядерної безпеки, макрофінансова допомога, тематичні програми Інструментів співробітництва з метою розвитку та програми ЄС, наприклад, у галузі досліджень та інновацій, енергетики, транспорту чи освіти (зокрема, Еразмус+).

У 2014 році була також прийнята Програма транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна до 2020 року⁴⁸, яка встановлювала стратегічні цілі співпраці: сприяння економічному й соціальному розвитку регіонів з обох боків кордону, вирішення спільних викликів, покращення умов для людської мобільності. Для досягнення цих цілей були встановлені тематичні завдання, як-от: популяризація місцевої культури та захист історичної спадщини, покращення доступності до регіонів, вирішення безпекових питань, поліпшення ефективності роботи прикордонної служби.

Розглядаючи питання транскордонного співробітництва, відзначаємо, що через територію Білорусі, так само як і через терени України та країн Балтії, проходить транспортний коридор від Балтійського до Чорного моря, а отже, у межах транскордонного співробітництва розвивалися такі вектори: авіатранспорт, залізничні та автоперевезення, водне сполучення із залученням

⁴⁷ Strategy Paper and Multiannual Indicative Programme for EU support to Belarus (2014-2017). URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/financing-the-enp/belarus_2014_2017_programming_document_en.pdf.

⁴⁸ THE ENI CROSS-BORDER COOPERATION PROGRAMME POLAND-BELARUS-UKRAINE 2014-2020 : of 13.12.2016. URL: https://www.pbu2020.eu/files/uploads/pages_en/Programme%20documents/The%20ENI%20Cross-Border%20Cooperation%20Programme%20Poland-Belarus-Ukraine%202014-2020.pdf.

морських портів і річкових маршрутів для доставки вантажів. У межах транскордонного співробітництва держави-учасниці імплементували проекти «Вікінг» і «Зубр», спрямовані на контейнерні комбіновані перевезення вантажів зі Скандинавії до Туреччини та Середземномор'я⁴⁹. Важливим чинником співпраці в регіоні став розвиток міжнародних транспортних коридорів⁵⁰, двоє з яких перетинали територію Республіки Білорусь – №2 (Схід-Захід: Берлін – Познань – Варшава – Брест – Мінськ – Смоленськ – Москва – Нижній Новгород) і №9 (Гілка А: Клайпеда – Вільнюс – Мінськ – Гомель і Гілка В: Калінінград – Вільнюс – Мінськ – Гомель).

Хоча ЄС і був найбільшим багатостороннім донором допомоги для Білорусі, зусилля Європейського Союзу із підтримки демократичного розвитку Білорусі не принесли вагомих результатів, як це засвідчують результати дослідження історії відносин: упродовж майже тринадцяти років (у періоди 1997 р. – 2007 р., 2010 р. – 2012 р., 2020 р. – сьогодні) відносини між сторонами залишалися напруженими через спротив Республіки демократичним трансформаціям, що у свою чергу спричинило створення інституційного та регуляторного вакууму. Серед причин недостатньо ефективних результатів можемо виокремити такі: внутрішньополітична система Білорусі, що будується на авторитарному режимі О. Лукашенка та характеризується активним і глибоким залученням держави у всі сфери життя (чим водночас пояснюється і слабкий прогрес міжнародної технічної допомоги Євросоюзу для громадянського суспільства через неурядові організації, адже й тут держава здійснювала цілковитий контроль); відсутність прагнень до поліпшення відносин із Євросоюзом серед політичної еліти та значної частки населення; формування негативного образу ЄС та цінностей, які лежать в основі європейської співпраці, через вплив на громадську думку провладними каналами засобів масової інформації та недостача альтернативних точок зору

⁴⁹ Україна дипломатична. 16-те вид. Київ : Ген. дирекція з обслуговування інозем. представництв, 2015. 1008 с. URL: http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2020/02/diplomatic_ukraine_16.pdf.

⁵⁰ Resolution on the pan-European transport policy. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:51996IP0334\(01\)&from=FI](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:51996IP0334(01)&from=FI).

через цензуру та відсутність свободи слова, репресії активістів, відсутність організованої опозиції, яка мала б підтримку громадськості; проросійські сентименти серед населення і влади ще з часів Радянського Союзу, пов'язані із тісною співпрацею держав у політичній, економічній, енергетичній, безпековій сферах, у низці інтеграційних об'єднань, як-от Союзна держава, СНД, ОДКБ, Митний союз, Євразійський економічний союз, та пошуком стабільного партнерства для Білорусі внаслідок обмежувальної політики Євросоюзу.

Отже, міжнародна технічна допомога із самого становлення відносин між Європейськими Співтовариствами та Білоруссю мала на меті сприяння демократичному перетворенню держави, подоланню наслідків розпаду СРСР та аварії на Чорнобильській АЕС, розвитку в економічній, соціальній, науково-освітній сферах. МТД надавалася в межах кількох циклів, поступившись із прийняттям Європейської політики сусідства в ЄС Інструменту європейського партнерства та співробітництва.

Важливу роль в економічному, торговельному, логістичному розвитку співпраці між Білоруссю на державами Європейського Союзу й Україною відігравали транскордонна співпраця у межах єврорегіонів «Буг», «Німан», «Дніпро», «Біловезька пуща»; Програма «ТАСІС» із транскордонного співробітництва, програми в межах Європейської політики сусідства й ініціативи «Східне партнерство», залучення Білорусі до функціонування міжнародних транспортних коридорів.

Водночас існувала ціла когорта проблем, що стояла на заваді демократичному поступу Білорусі за підтримки міжнародної технічної допомоги із фінансуванням Європейського Союзу.

Висновки до розділу 1

Геополітичне розташування Республіки Білорусь та її енергетичний та логістичний потенціал зумовлюють важливість участі держави в європейській та євроатлантичній системах. Водночас тодішня білоруська еліта не була готова до вибору проєвропейського курсу розвитку країни, а демократичні сили не

мали достатнього впливу в суспільстві. У владі залишилась стара партійна номенклатура з проросійськими поглядами. Наслідком тривалої ідеологічної боротьби у межах «холодної війни», русифікації та витіснення білоруської мови й етнічної самоідентифікації, а також тісної інтеграції Білорусі як держави-транзитера енергоносіїв у економіку СРСР став той факт, що можливість зближення з європейськими державами у білоруському суспільстві та владних структурах практично не розглядалася.

Проголошення незалежності Білорусі у 1991 році започаткувало і її відносини з ЄС, які на дипломатичному рівні були оформлені 1992 року. Початковий етап відносин 1992-1996 років характеризувався розвитком вигідних взаємозв'язків та сприянням зміцненню ролі Білорусі в міжнародному співтоваристві, яке було зацікавлене у співпраці з новим потенційним партнером в різноманітних галузях: економічній, безпековій, екологічній та ін.

Спробу розширення нормативно-правової бази для співробітництва було зроблено 1995 року – підписання Угоди про партнерство та співпрацю мало на меті забезпечити діалог та розвиток політичних відносин, зміцнити взаємовідносини у фінансово-економічній, науково-технічній сферах, сприяти переходу до ринкової економіки. Проте ця Угода так і не набула чинності. А з 1997 року ЄС заморозив процес ратифікації через ініційовані президентом Білорусі О. Лукашенком процеси, які заклали фундамент для руху країни в бік авторитарного режиму та поглиблення відносин із Росією, а також заморожування відносин із західними країнами. У 2000-2007 роках у Білорусі посилювалися недемократичні тенденції політичного режиму президента О. Лукашенка. У 2008 році настав новий етап у двосторонніх відносинах, що характеризується певним покращенням відносин Білорусь – ЄС і пошуком точок дотику. Нормалізація тривала недовго – до 2010 року, коли відбулися президентські вибори в Білорусі, внаслідок яких країною прокотилася хвиля репресій влади проти громадських активістів та опозиціонерів.

Впродовж періоду 2014-2020 років ЄС намагався розробити диференційований підхід стосовно Білорусі задля сприяння трансформаційним

процесам у цій державі, були досить успішні спроби заповнити вакуум, спричинений відсутністю інституційної та нормативно-правової бази для співробітництва. Наступний етап відносин розпочався із президентських виборів у серпні 2020 року та характеризується погіршенням взаємин через порушення принципів демократії.

Із метою розвитку ринкової економіки, заснованої на приватній власності, заохочення переходу Білорусі як однієї з пострадянських держав до демократичного суспільства та укріплення верховенства права з 1991 до 2006 року кількома циклами цій державі на грантовій основі надавалася міжнародна технічна допомога в рамках програми «ТАСІС», яку згодом замінили інструменти Європейської політики сусідства. Це дозволяло послідовно реформувати різні сфери. Через фінансування програмою «ТАСІС» у Республіці Білорусь реалізовувались у різні періоди Національна програма дій, спеціалізовані програми «ТЕМПУС» в освітній сфері, «ІНОГЕЙТ» – у галузі енергетики та ін. У період погіршення відносин між Білоруссю та ЄС 1997 року програми МТД для Білорусі були призупинені, за винятком гуманітарних та регіональних проєктів. У наступні роки Національна індикативна програма розроблялась, але сфера її дії була обмежена відповідно до Резолюції від 15 грудня 1997 року. Важливу роль відігравала також реалізація ініціативи з подолання наслідків аварії на ЧАЕС.

Серед інструментів регіонального співробітництва виділяємо єврорегіони: «Буг», «Німан», «Дніпро», «Біловезька Пуща», Програму «ТАСІС» із транскордонного співробітництва, Програми транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна й Латвія-Литва-Білорусь, проєкти в межах міжнародних транспортних коридорів. Із започаткуванням Європейського інструменту сусідства й партнерства співпраця між ЄС та Білоруссю знову активізувалася за низкою основних напрямків.

Попри зусилля та вагому фінансову підтримку Європейського Союзу, МТД не змогла ефективно вплинути на демократичний розвиток Білорусі. Причинами цього є внутрішньополітична система Білорусі, базована на режимі

О. Лукашенко із залученням держави у всі сфери життя, спротив політичної еліти та значної частки населення реформам та покращенню відносин із ЄС, негативний образ Євросоюзу в інформаційному просторі Білорусі, відсутність організованої та популярної серед народу опозиції, тісні зв'язки із Росією. Значною проблемою у підході Євросоюзу до відносин з Білоруссю була відсутність бачення кінцевих перспектив – залежно від визначених у розділі періодів та проблем змінювалися кінцеві цілі, які встановлював ЄС у взаєминах, що давалося визнаки через відсутність індивідуального підходу.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН МІЖ БІЛОРУССЮ ТА ЄС НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

2.1. Чинники погіршення білорусько-європейських відносин в останні роки

Основним чинником, який впливав на погіршення відносин між Євросоюзом і Білоруссю впродовж історії їхніх взаємин, був спротив режиму Олександра Лукашенка демократичному поступу Республіки, що знайшов своє відображення в порушеннях та фальсифікаціях на президентських і парламентських виборах у різні роки, обмеженні свободи слова та цензурі ЗМІ, переслідуванні та арештах представників опозиції, мирних протестувальників тощо. Подібні кроки авторитарного режиму О. Лукашенка неодноразово засуджувалися Євросоюзом та ставали підґрунтям для введення обмежувальних заходів, що було детально розглянуто в підрозділі 1.2.

Напередодні чергових президентських виборів у серпні 2020 року Центральна виборча комісія відмовила в реєстрації двом основним опозиційним кандидатам – Віктору Бабаріку та Валерію Цепкалу, а ще раніше – опозиційному блогеру Сергію Тихановському, якого затримали влітку 2020 року; В. Бабаріка ув'язнили, а В. Цепкало виїхав з дітьми з Білорусі в Росію через загрозу затримання. У відповідь на переслідування основних альтернативних кандидатів їхні команди об'єдналися й висунули кандидаткою в президенти Світлану Тихановську. Попри консолідовані зусилля в опозиційному штабі, у команди не було чіткої програми дій у випадку перемоги на виборах. Основною ціллю вони визначили проведення нових демократичних виборів, однак стратегії на випадок фальсифікації, протестів та переслідувань у штабу не було.

У серпні 2020 року в Республіці Білорусь відбулися чергові президентські вибори, на яких, згідно з даними ЦВК⁵¹, Олександр Лукашенко здобув перемогу та отримав 80,1% голосів виборців. Результати не визнали чесними ні Верховний представник ЄС⁵², ані власне народ Білорусі, що вилилося в активізацію опозиції та рух протестів, який супроводжували неодноразові порушення прав людини провладними силами. Президентські вибори 2020 року характерні високим рівнем громадянської протидії авторитарному режиму, тривалим періодом протистояння, участю в протестах не лише активістів, а й представників різних верств населення, співробітників заводів, студентів тощо. Це також одні з найкривавіших акцій протесту в незалежній Білорусі.

Серед внутрішньоєвропейських аспектів погіршення відносин ЄС з Білоруссю можна виділити різне бачення щодо майбутнього Європейського Союзу серед держав-учасниць, що проявляється у поширенні євроскептицизму, оскільки держави надають перевагу проведенню традиційної зовнішньої політики, побудованої на національних інтересах і суверенітеті, та критикують наднаціональні європейські структури та надмірну залученість (особливо в фінансовому плані) Євросоюзу в регіональні процеси. Вихід Великої Британії з Європейського Союзу став яскравим прикладом скептицизму щодо подальшого спільного майбутнього ЄС, до того ж Великобританія була однією з найбільш розвинених держав об'єднання в економічній, фінансовій, військово-технічній сферах. Окрім того, критиці піддаються заяви про спільну європейську оборонну політику чи об'єднані збройні сили, оскільки, по-перше, в ЄС є держави, що зберігають військовий нейтралітет (Ірландія, Швеція, Австрія), по-друге, такі кроки видаються недоцільними з огляду на залученість НАТО в європейський регіон, по-третє, це могло б накласти додаткове фінансове навантаження на економічні можливості держав. До того ж у зв'язку з

⁵¹ ЦЕНТРАЛЬНАЯ КОМИССИЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ ПО ВЫБОРАМ И ПРОВЕДЕНИЮ РЕСПУБЛИКАНСКИХ РЕФЕРЕНДУМОВ. Сообщение об итогах выборов президента Республики Беларусь в 2020 году. 2020. URL: <https://rec.gov.by/files/2020/inf9.pdf>.

⁵² Belarus: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union on the presidential elections. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/08/11/belarus-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-the-presidential-elections/>.

поширенням пандемії COVID-19 європейські держави зосередилися на внутрішній політиці та пошуках способів боротьби з кризовими явищами, що у свою чергу призвело до зростання популізму: політичні еліти та євроскептичні партії звинувачували ЄС у невідповідній реакції на виклики та проблеми, нездатності Євросоюзу впоратися із кризами⁵³.

Під регіональними маються на увазі ті чинники, з якими стикаються Білорусь і Європейський Союз неподалік своїх кордонів та які здійснюють вплив на взаємини між сторонами. Найважливішим фактором погіршення регіональної безпеки та співробітництва є деструктивна зовнішня політика Російської Федерації, що, наприклад, проявляється через військову агресію проти України, тимчасову окупацію східних регіонів України та півострову Крим. ЄС здійснює свою політику щодо російсько-українського конфлікту умовно в двох векторах: на покращення ситуації України та на протидію агресії Російської Федерації. До першого напрямку належать міжнародна технічна допомога Україні, гуманітарна та фінансова допомога та програми, які ЄС впроваджує через Європейський інструмент сусідства. Щодо протидії збройній агресії Росії, то сюди можна включати введення санкцій, призупинення або відміну деяких спільних проєктів та ініціатив.

У Концепції зовнішньої політики Російської Федерації від 2016 року присутні такі наративи регіонального характеру: розширення стратегічної взаємодії з Білоруссю в межах Союзної держави та поглиблення й розширення співпраці в рамках Євразійського економічного союзу; вирішення Придністровського конфлікту шляхом надання особливого статусу Придністровській території; розвиток відносин з Україною та сприяння у вирішенні «внутрішньоукраїнського» конфлікту; водночас політику розширення ЄС названо «геополітичною експансією» із небажанням формування загальноєвропейської системи безпеки й співробітництва⁵⁴.

⁵³ Lehne S. Why Can't Europe Cope With the Coronavirus?. *Carnegie Europe*. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/84286>.

⁵⁴ FOREIGN POLICY CONCEPT OF THE RUSSIAN FEDERATION : of 30.11.2016. URL: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2542248.

Для Росії Білорусь важлива в військово-стратегічному контексті: через Білорусь проходить найкоротший і прямий шлях з Москви до Європи, а Білорусь є базою для двох важливих російських військових об'єктів: радіолокаційної станції «Волга» та вузла зв'язку Військово-морського флоту Росії «Вілейка», спрямований на забезпечення зв'язку Центрального вузла зв'язку ВМФ з підводними ракетними крейсерами стратегічного призначення, що розміщені під водою. Російська військова доктрина не розглядає Збройні сили Республіки Білорусь як окрему одиницю. Білорусь також важлива для Росії як транзитна територія, особливо в сфері енергоносіїв. Білорусь є учасницею п'яти важливих для Росії інституцій, як-от: Союзна держава Росії та Білорусі, СНД, ОДКБ, Митний союз, Євразійський економічний союз.

Росія як політична та ідеологічна спадкоємиця СРСР не готова позбутися свого впливу на держави пострадянського простору. РФ не зацікавлена у прозахідних державах поблизу своїх кордонів, оскільки це спричинить критику політичної системи самої Росії, а економічний розквіт держав так званого близького зарубіжжя, дотримання фундаментальних прав і свобод людини, вільний доступ до європейського простору можуть викликати невдоволення російського народу власним становищем. Позиції Росії в регіоні витікають із де-факто експансіоністської зовнішньої політики держави. Слід наголосити на інформаційному впливі Російської Федерації в Білорусі, підтримці спільної риторики із критикою Євросоюзу, поширенні російських наративів у білоруських медіа, що впливає на сприйняття білоруським народом ситуації в регіоні не на користь ЄС.

Використання проблеми пандемії COVID-19 – це один із інструментів гібридної війни Російської Федерації, який вона використовує у трьох основних площинах: військово-політичній, дипломатичній та інформаційній. Російська Федерація скористалася світовими проблемами, викликаними пандемією, для досягнення своїх військово-політичних цілей: використовуючи наративи про надання гуманітарної допомоги, Росія прагнула розширити свою присутність та вплив у Європі. Подібний досвід РФ вже пройшов випробування часом: під

прикриттям «гуманітарних конвоїв» Росія ще за кілька років до спалаху пандемії постачала зброєю, технікою, боєприпасами та паливом бойовиків в ОРДЛО.

У березні 2020 року РФ направила в Італію 14 літаків військово-транспортної авіації у підпорядкуванні Міністерства оборони із військовими спеціалістами⁵⁵. Подібні кроки РФ здійснила й у Сербії, державі-кандидатці на вступ у ЄС, надавши «гуманітарну допомогу» та посприявши проведенню дезінфекційних заходів⁵⁶. Через засилля російських військовиків та техніки під егідою так званої гуманітарної допомоги, що насправді є збільшенням присутності РФ у європейському регіоні та «грою м'язами» з ЄС та НАТО, Росія активізує свою діяльність у європейському просторі.

У дипломатичному вимірі Росія, апелюючи до вищезгаданої гуманітарної допомоги й використовуючи свій імідж як держави, що прийшла на допомогу в найтяжчий період, прагнула домогтися скасування санкційних обмежень ЄС та ООН, а в ситуації з Сербією – поширити наративи про «братні народи» та «русский мир» і поліпшити свої позиції на Балканах, особливо з огляду на конфліктогенність регіону й суперечливе ставлення до європейської інтеграції. Однак ці заходи не були реалізовані завдяки реакції України, Грузії, США, Великобританії та ЄС⁵⁷.

В інформаційній площині Росія використовувала такі засоби: поширення фейків щодо походження та впливу коронавірусу, запровадження в РФ кримінальної відповідальності та суворішої цензури на свободу слова під прикриттям боротьби з неправдивою інформацією. Російські офіційні особи не тільки займалися промоцією вакцини «Спутник V», а й несли антагоністичні повідомлення, використовуючи дезінформацію, щоб звинуватити Захід та ЄС у саботажі російської вакцини та змові проти Російської Федерації.

⁵⁵ 14 самолетов ВКС РФ прибыли в Италию на борьбу с коронавирусом / Интерфакс, 25 березня 2020. URL: <https://www.interfax.ru/world/700585>

⁵⁶ Российские врачи спустя 100 лет снова спасают сербский город Валево от эпидемии / Тасс, 6 квітня 2020. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/8170135/amp>

⁵⁷ Jozwiak R. EU Lawmakers Say Russia Using Coronavirus Crisis For Political Benefit. *RadioFreeEurope/RadioLiberty*. URL: <https://www.rferl.org/a/eu-lawmakers-say-russia-using-coronavirus-crisis-to-gain-political-benefits/30529085.html>.

Прокремлівські ЗМІ, у тому числі офіційний обліковий запис «Спутник V» у Твіттері, намагалися підірвати довіру суспільства до Європейського агентства з лікарських засобів та поставити під сумнів його процедури та політичну неупередженість, фрагментувати загальноєвропейський підхід до забезпечення постачання вакцин. У березні 2021 року Служба зовнішньої розвідки РФ випустила прес-реліз з метою дискредитації європейських держав та маніпуляції громадською думкою⁵⁸.

Окрім того, що Росія намагається здійснювати деструктивний вплив на ЄС і ставлення до нього, вона ще й є найближчою соратницею Білорусі. Із 1999 року – моменту створення Союзної держави Росії і Білорусі – дві держави рухалися в напрямку інтеграції. Договір про створення Союзної держави⁵⁹ передбачав створення єдиного економічного простору, ведення спільної зовнішньої політики в оборонній сфері, об'єднання правових систем держав тощо. Одним із найголовніших наслідків цього інтеграційного об'єднання визначаємо проведення спільних стратегічних навчань «Захід» раз у два роки. Попри те, що вони де-юре спрямовані на підвищення оборонної здатності держав, навчання насправді мають провокативний характер, створюють напругу на прикордонних територіях. За деякими джерелами, під час навчання «Захід-2017» опрацьовувалися стратегії нападу на держави Балтії⁶⁰.

Важливо згадати й той вплив, який здійснюють на відносини Білорусь-ЄС інші держави ініціативи «Східне партнерство». Україна зацікавлена в розбудові відносин з демократичною та розвиненою Білоруссю та засуджує кроки Республіки до зближення з Росією в межах інтеграційного об'єднання Союзної держави, порушення прав та основних свобод людини, визнання Криму російською територією після погіршення відносин Білорусі з ЄС. Молдова та Грузія – дві держави, які разом із Україною підписали Угоди про асоціацію та визнали євроінтеграцію пріоритетом своєї зовнішньої політики. Обидві

⁵⁸ О подходе ЕС к вакцинации населения. *Служба внешней разведки Российской Федерации*. URL: <http://svr.gov.ru/smi/2021/03/o-podkhode-es-k-vaktsinatsii-naseleniya.htm>.

⁵⁹ Договор о создании Союзного государства. URL: <https://soyuz.by/dogovor-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva>.

⁶⁰ Röpcke J. Russia simulated a war against NATO during Zapad 2017, intel sources. *BILD*. URL: <https://www.bild.de/politik/ausland/bild-international/zapad-2017-english-54233658.bild.html>.

держави постраждали від військової агресії Росії та її намаганнями створити так звані народні республіки. Закономірно, що Грузія, Молдова й Україна зацікавлені в європеїзації Білорусі та її відході від російського впливу. Водночас Азербайджан і Вірменія зосереджені на внутрішніх проблемах, поділяють проросійський напрямок зовнішньої політики та теж не демонструють значного поступу на шляху демократизації.

Серед викликів для зовнішньої політики ЄС з південного боку виділяємо політичну нестабільність у Північній Африці і на Близькому Сході. Сильна залежність Європи від імпорту палива і ризику для безпеки, пов'язані з нестабільністю, вимагають консолідації рішень держав-учасниць ЄС. Поширення війни і насильства в регіоні породжує серйозну гуманітарну кризу, що проявилася у міграційній кризі 2015 року. Міграційна криза поставила під загрозу принцип вільного руху людей, викликала хвилю спротиву рішенням європейських інституцій, недовіру до принципів Шенгенської зони. Криза одностайності проявилася у відмові деяких держав підтримувати квотну систему розміщення мігрантів, незважаючи на тиск Європейського Союзу. Збільшення міграційних потоків призвело до зростання контрабанди та транскордонної злочинності у Європейському Союзі. У вересні 2015 року кількість звинувачень за підозрою в контрабанді стосувалася 30 000 мігрантів, у 2016 році – 55 000, а в 2017 число мігрантів, звинувачених у контрабанді, становило приблизно 65 000⁶¹. О. Лукашенко використовує також проблему міграції як інструмент гібридної конфронтації з ЄС, що детальніше викладено в підрозділі 2.2.

Виклики для ЄС пов'язані з конфліктом у Сирії, єменською кризою, нестабільністю у Лівії та Єгипті, незавершеним арабо-ізраїльським конфліктом, суперництвом між сунітами та шиїтами, підвищенням рівня ісламського екстремізму, що викликає до того ж ісламофобію у європейського населення⁶².

⁶¹ EU tracking 65,000 migrant smugglers: Europol. *The Citizen*. URL: <https://www.citizen.co.za/news/news-world/news-africa/1879124/europe-migrants-smugglers/>.

⁶² Pegida meets with European allies in the Czech Republic. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/en/pegida-meets-with-european-allies-in-the-czech-republic/a-19000895>.

Інтенсивність громадянських конфліктів посилюється ще одним вкрай дестабілізуючим елементом з катастрофічними наслідками: фундаменталістським тероризмом, головною проблемою якого сьогодні є терористична група, що називає себе Ісламською державою, також відома як ІДІЛ. Незважаючи на те, що ІДІЛ є місцевою організацією, вона має глобальні амбіції, масштаби яких нам уже стали очевидні та не обмежуються певним регіоном, де угруповання виникло.

Необхідно враховувати й глобальний контекст та роль світових процесів у відносинах між Білоруссю та ЄС. Проблеми безпеки, такі як поширення ядерної зброї, організована злочинність, торгівля зброєю і людьми, нерівність уражають людей в усьому світі та впливають на відносини між Білоруссю й ЄС. Кібератаки сьогодні є однією з найбільш очевидних глобальних загроз. Інформаційні та комунікаційні технології стали невід'ємною частиною повсякденного життя більшості населення Європейського Союзу та Білорусі, а також фундаментом інновацій та економічного зростання. Ці технології також ведуть за собою значні ризики, оскільки інформація, яку вони містять або передають, може бути доступна і використана в злочинних цілях.

Технологія ядерної зброї масового знищення і її поставок розвивалася дуже швидко і ця промислова, наукова і військова динаміка дестабілізувала відносини між державами. Ядерна зброя вплинула на міжнародні відносини у двох основних векторах: 1) посилення дилеми безпеки та імперативу уникати війни між великими державами, 2) запобігання розповсюдженню ядерної зброї за межі вузького кола великих держав. У Європейський Союз входить Франція, що належить до «ядерного клубу» та володіє ядерним потенціалом, сюди ж входить і колишня учасниця європейського інтеграційного об'єднання Велика Британія. Білорусь після розпаду СРСР отримала у спадок значні запаси ядерного арсеналу, відтак приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та передала запаси.

Нагальною проблемою, яка постала у 2020 році, стала пандемія коронавірусу, що негативно вплинула на економічний розвиток, особливо

торгівельні відносини, створила величезне навантаження на соціальну сферу та систему охорони здоров'я. Багато держав-учасниць ЄС постраждали від поширення пандемії, під шквалом критики та потребою у переосмисленні опинився базовий принцип Європейського Союзу – принцип вільного руху людей, принципи Шенгенської зони. Також Європейському Союзу довелося зіткнутися з викликами з боку незахідних країн, насамперед Китаю, на які у Заході немає адекватної відповіді в силу виснаження власних ресурсів як фінансових, так і організаційних, падіння авторитету західної моделі розвитку, зниження ролі Європейського Союзу у глобальному вимірі. Окрім того, глобальна зміна клімату – одна з найактуальніших екологічних проблем, з якими стикається людство. Прогнозується, що протягом наступного століття температура підвищиться на 2-5 градусів за Цельсієм. Боротьба з кліматичними викликами нагально постає перед усіма державами, у тому числі перед державами-учасницями ЄС.

Отже, серед чинників, що впливали на розвиток відносин між Білоруссю та ЄС, можна виділити внутрішні та зовнішні. Внутрішні аспекти насамперед стосуються політичних трансформацій у Білорусі, переходу до авторитарного режиму влади, спротиву політичних еліт демократичному поступу. Внутрішні чинники ЄС полягають у поширенні євроскептицизму, критиці глибокої інтеграції держав, зосередження країн на внутрішніх проблемах, а не загальноєвропейських.

Одним із найважливішим факторів ускладнення сприятливої для співробітництва ситуації в регіоні є зовнішня політика Російської Федерації, що проявляється у військовій агресії проти України, тимчасовій окупації частини територій; намаганнях зберегти й посилити свій вплив на пострадянські держави через використання різноманітних інструментів, у тому числі проблеми поширення пандемії COVID-19; інтеграції з Білоруссю в межах Союзної держави тощо. Зовнішніми викликами для політики ЄС є також політична нестабільність у Північній Африці та на Близькому Сході, що спричиняє проблеми, пов'язані з міграцією та транскордонною злочинністю.

Серед глобальних факторів впливу на відносини між Білоруссю й ЄС виділяємо тероризм, загрозу виготовлення ядерної зброї, загрози кібербезпеці, поширення пандемії COVID-19 та використання її як асиметричної загрози, зміни клімату.

2.2. Амбівалентність підходів ЄС та Білорусі у двосторонніх відносинах на сучасному етапі

ЄС загалом та його держави-члени зокрема здійснюють політику щодо Білорусі в двох векторах: на протидію автократичному режиму О. Лукашенка (якого ЄС не визнає легітимним президентом через фальсифікації на виборах) та на підтримку громадянського суспільства в опозиції до владної верхівки.

Основним кроком ЄС із протидії режиму О. Лукашенка стало запровадження санкцій. Перший регламент із обмежувальних заходів був прийнятий 1 жовтня 2020 року та налічував 44 особи, серед яких представники Міністерства внутрішніх справ, ОМОНу, КДБ, міліції, відповідальні за затримання та репресії протестувальників, члени ЦВК. Обмежувальні заходи передбачали заборону цим особам на в'їзд чи проїзд транзитом через держави ЄС та заморожування активів, що зберігаються в державах Євросоюзу⁶³. У 2020 році було прийнято й другий та третій пакети обмежень, 6 листопада та 17 грудня відповідно, які збільшили санкційний список індивідів та юридичних осіб: додалися судді, прокурори, слідчі, організації, що підтримують порушення прав протестувальників, тощо.

Після критики Євросоюзом недемократичних виборів сторони вирішили призупинити роботу Координаційної групи, діалог з прав людини та зменшити залученість Білорусі до програми «Східне партнерство»⁶⁴. Білорусь надзвичайно вороже поставилася до критики та обмежувальних заходів від ЄС,

⁶³ Council Implementing Regulation (EU) 2020/1387 of 2 October 2020 implementing Article 8a(1) of Regulation (EC) No 765/2006 concerning restrictive measures in respect of Belarus0 : of 02.10.2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2020:3191:FULL&from=EN>.

⁶⁴ Стенограма інтерв'ю Міністра іностраних дел Беларусі В.Макея телеканалу «Беларусь 1» (17 ноября 2020 г., г.Минск). *Министерство иностранных дел Республики Беларусь*. URL: <https://mfa.gov.by/press/smi/b0987d2aceee9582.html>.

а Міністр закордонних справ Республіки Білорусь В. Макей назвав ці кроки деструктивними та політично мотивованими⁶⁵, висловивши тим самим позицію владного режиму.

Основні держави ЄС, які зайняли найбільш активні позиції, – це Польща, Литва та Німеччина. Президенти Польщі Анджей Дуда й Литви Гітанас Науседа 9 серпня 2020 року видали спільну заяву із закликом до білоруської влади дотримуватися демократичних стандартів та сподіваннями на подальший діалог⁶⁶. Саме ці дві країни висловили найбільшу підтримку активістам та готовність прийняти політичних біженців та людей, переслідуваних режимом О. Лукашенка⁶⁷. Оскільки ЄС не визнав О. Лукашенка Президентом Білорусі, у жовтні 2021 року Франція відізвала новопризначеного Надзвичайного й Повноважного Посла в Білорусі через відмову від вручення вірчих грамот О. Лукашенку.

23 травня 2021 року відбулося нове загострення відносин після перехоплення в повітряному просторі Білорусі під сфальсифікованою причиною про загрозу наявності бомби рейсу 4978 авіакомпанії Ryanair, на борту якого перебував активіст та журналіст Роман Протасевич із Софією Сапегою, які стали політичними в'язнями режиму. Цей прецедент зумовив реакцію ЄС – разом із четвертим пакетом санкцій, до якого тепер входило 166 індивідів та 15 юридичних осіб, Євросоюз 4 червня 2021 року ввів заборону на перельоти білоруських авіаперевізників у межах повітряного простору ЄС та на їхню посадку в європейських аеропортах⁶⁸. Це рішення підтримали й держави-кандидати та держави Європейського економічного простору.

До четвертого пакету адресних санкцій включені заборона на прямий або непрямий продаж, постачання, передачу або експорт до Білорусі обладнання, технологій або програмного забезпечення, призначених насамперед для

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Statement by Presidents Andrzej Duda and Gitanas Nausėda. *Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <https://www.president.pl/news/statement-by-presidents-andrzej-duda-and-gitanas-nausda,37140>.

⁶⁷ Наприклад, С. Тихановська знайшла політичний притулок від переслідувань у Литві.

⁶⁸ Council Regulation (EU) 2021/907 of 4 June 2021 amending Regulation (EC) No 765/2006 concerning restrictive measures in respect of Belarus. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.LI.2021.197.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2021:197:TOC>.

використання під час моніторингу чи перехоплення інтернет- чи телефонного зв'язку, технологій для використання у військових цілях. Було запроваджено обмеження на торгівлю нафтопродуктами та товарами, що використовуються для виготовлення тютюнових виробів. Також було вирішено, що Європейський інвестиційний банк припинить будь-які виплати проєктів у державному секторі та фінансування наявних контрактів на надання технічної допомоги. Обмежувалися зв'язки Білорусі з Європейським банком реконструкції та розвитку та Міжнародним банком реконструкції та розвитку⁶⁹.

Широкого резонансу набула ситуація щодо мігрантів на кордоні Білорусі з ЄС. Із кінця літа 2021 року наплив біженців із держав, охоплених боротьбою та нестабільністю, – насамперед іракських курдів – породив нову активну фазу конфронтації між сторонами. ЄС звинуватив Білорусь у штучному розпалюванні кризи та спонуканні тисяч мігрантів незаконно перетинати кордон з Польщею, у тому числі силовими засобами. До ескалації Білорусь спростила візовий режим для мігрантів з Іраку, активізувала авіаперельоти з країн Близького Сходу до Мінська й обіцяла вільний в'їзд у Європу⁷⁰. ЄС також вважає подібні кроки режиму О. Лукашенка інструментами пропаганди, шантажу та гібридної війни і вважає цю міграційну кризу створеною штучно. У відповідь на кризу прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький висловив готовність профінансувати повернення мігрантів додому, але для цього потрібна консолідація зусиль усієї Європи, адже мігранти бачать кінцевою точкою для себе не Польщу чи Литву, які найбільше потерпають від ситуації на кордонах, а прагнуть перебратися в Німеччину і Нідерланди⁷¹. Для вирішення ситуації з мігрантами виконуюча обов'язки канцлерки ФРН Ангела Меркель вперше після президентських виборів 2020 року провела телефонну

⁶⁹ Council Decision (CFSP) 2021/1031 of 24 June 2021 amending Council Decision 2012/642/CFSP concerning restrictive measures in view of the situation in Belarus. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021D1031&qid=1624537325392&from=EN>.

⁷⁰ Adams P. How Belarus is helping "tourists" break into the EU. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-58952867>.

⁷¹ Polish Prime Minister Morawiecki: 'no open door policy' on migration. *dpa International*. URL: <https://www.dpa-international.com/topic/polish-prime-minister-morawiecki-open-door-policy-migration-urn:newsml:dpa.com:20090101:211128-99-172449>.

розмову з О. Лукашенком, під час якої сторони обговорили шляхи вирішення проблеми та можливості надання гуманітарної допомоги. Окрім того, Ангела Меркель провела телефонну розмову зі Світланою Тихановською та запевнила, що Німеччина максимально сприятиме демократичним процесам у Білорусі та звільненню політичних в'язнів і журналістів. Водночас Литва розглядає можливість притягнення О. Лукашенка чи його режиму до відповідальності перед Міжнародним судом за порушення прав людини. Східні держави ЄС – Латвія, Литва й Польща – досить міцно встояли перед можливим впливом мігрантів, однак у державах існують побоювання, що може бути друга хвиля впливу мігрантів із Афганістану.

15 листопада 2021 року у зв'язку із загостренням ситуації на кордоні Білорусь-ЄС Рада ЄС прийняла поправки до Регламенту про обмежувальні заходи та додала критерії цільових обмежувальних заходів щодо фізичних чи юридичних осіб, організацій чи органів, які сприяють діяльності режиму Лукашенка, незаконному перетину зовнішніх кордонів країн Союзу та транскордонній злочинності, й запропонувала введення адресних санкцій проти людей, відповідальних за загострення напруги на прикордонних територіях⁷². 2 грудня 2021 року Рада Європейського Союзу прийняла п'ятий пакет обмежень⁷³. Новий список включав 17 індивідів, серед яких начальник Окремої служби активних заходів, очільник Державного прикордонного комітету, керівники прикордонних служб у районах Гродно, Полоцьк, Ліда, Сморгонь, прес-секретар МЗС Білорусі, судді, прокурори, голова правління державного каналу «ОНТ». У списку зазначено 11 юридичних осіб, на яких поширюється дія обмежувальних заходів. Серед них «Білавіа», відповідальна за авіап перевезення мігрантів із держав Близького Сходу; «Центркурорт» та «Оскартур», які сприяли отриманню мігрантами віз за спрощеною процедурою

⁷² Council Decision (CFSP) 2021/1990 of 15 November 2021 amending Decision 2012/642/CFSP concerning restrictive measures in view of the situation in Belarus. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L .2021.405.01.0010.01.ENG&toc=OJ:L:2021:405:TOC>.

⁷³ Council Implementing Decision (CFSP) 2021/2125 of 2 December 2021 implementing Decision 2012/642/CFSP concerning restrictive measures in view of the situation in Belarus : of 02.12.2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.LI.2021.430.01.0016.01.ENG&toc=OJ:L:2021:430:TOC>.

та організували авіасполучення; готелі «Мінськ» і «Планета», у яких зупинялися мігранти; Окрема служба активних заходів, яка відповідальна за проведення операції із перетину кордону мігрантами; «Гродно Азот», «Білоруснафта», «Белшина», звідки звільнили працівників, які брали участь у страйках і мирних протестах. Усі ці компанії підпорядковуються президентському режиму. Окрім них, до списку ввійшли сирійська авіакомпанія та турецька служба надання віз, які також несуть відповідальність за організування ситуації стосовно мігрантів, що склалася у 2021 році.

За повідомленням редактора «Радіо Свободи» з питань Європи Рікарда Юзвяка, ЄС готовий розпочати роботу над підготовкою шостого пакету санкцій⁷⁴.

За результатами контент-аналізу, здійсненого за листопад 2021 року на основі видання Belta.by⁷⁵, яке підпорядковується владному режиму, отримали такі дані: загалом 47 новин на сайті якимось чином стосувалися Європейського Союзу, із них 3 згадки – нейтральні, а 44 – негативні. Безперечно, політика Білорусі всюди згадувалася лише в позитивному контексті. Найчастіше піднімалася тема ситуації з мігрантами на кордоні, а в самому тексті новини були згадки про санкційний режим ЄС, маніпулятивні звинувачення в адресу Євросоюзу та окремих держав-членів, зокрема Литви та Польщі, створення образу «Заходу» як ворога білоруського народу, а Росії – як друга та помічника. Найчастіше коментарі в новинах про відносини між Білоруссю й ЄС були від голови МЗС Білорусі В. Макея, голови МЗС Росії С. Лаврова, речниці МЗС Росії М. Захарової, представників білоруських Всенародних зборів, окремих провладних представників. Окрім теми відносин Білорусі з ЄС, часто освітлювалися питання взаємин з Росією та їхнього співробітництва в межах Союзного договору та прийнятих програм у листопаді 2021 року. Нейтральні згадки про ЄС пов'язані зі статтями про телефонні розмови між О. Лукашенком

⁷⁴ Rikard Jozwiak. There is a general agreement on the EU's 5th sanctions package on #Belarus. 28 people and entities. Should be given. *Twitter*. URL: <https://twitter.com/RikardJozwiak/status/1463067380620406784>.

⁷⁵ Belarus News | Belarusian news | Belarus today | news in Belarus | Minsk news | BELTA. URL: <https://eng.belta.by/>.

та А. Меркель і Ж. Боррелем і В. Макеем. Слід зазначити, що факт телефонної розмови між О. Лукашенком та А. Меркель прихильники режиму О. Лукашенка на інших ресурсах інтерпретують як фактичне визнання його легітимним президентом. Однак для ЄС важливими є спільна згода, і навіть попри те, що А. Меркель розмовляла про гуманітарні аспекти кризи, про зняття санкцій і легітимізацію режиму й близько не йдеться. Усі решта новинних текстів містять суб'єктивні оцінки та риторику, далеку від дипломатичної.

Також був проведений контент-аналіз опозиційного новинного каналу NEXTA⁷⁶ за листопад 2021 року у соціальній мережі Telegram, яка не контролюється державною владою та у серпні минулого року стала основною платформою для поширення інформації про протести, консолідації зусиль мітингувальників, передачі актуальних новин про репресії тощо. Потік новин каналу зосереджується здебільшого на внутрішніх процесах, однак найбільше дописів у листопаді було присвячено ситуації з мігрантами: NEXTA публікувала відео зі злочинами білоруських прикордонників та силовиків, оприлюднювала світлини умов проживання мігрантів у Білорусі, критикувала режим О. Лукашенка, вживаючи щодо нього слово «хунта». Значна частина новин інформувала про життя політичних в'язнів, нові вирoki, умови в тюрмах. Та все ж 53 дописи стосувалися Європейського Союзу або держав-членів, здебільшого Польщі та Литви (у зв'язку з міграційною кризою) та Німеччини (обрання нового уряду). Також NEXTA висвітлювала діяльність Світлани Тихановської, називаючи її обраною президенткою Білорусі. Нейтрально подавалася інформація щодо політичної взаємодії: зустрічі, телефонні розмови очільників держав Євросоюзу чи інституцій ЄС, обговорення п'ятого пакету санкцій, заходи із деескалації ситуації на кордоні – загалом 43 дописи. Негативний контекст стосувався двох дописів щодо розмови Ангели Меркель з Олександром Лукашенком, а в позитивному світлі згадувалися виступ С. Тихановської на засіданні Європарламенту, заходи із вшанування пам'яті жертв репресій у європейських державах, здобутки в культурній сфері –

⁷⁶ NEXTA. Telegram. URL: https://t.me/nexa_tv.

позитивних згадок налічується вісім. Водночас зазначимо, що дописи про представників провладного режиму здебільшого написані в саркастичному тоні й іноді супроводжуються карикатурами.

Інший вектор політики ЄС у відносинах з Білоруссю – підтримка опозиції та громадянського суспільства. Ця позиція ЄС декларується автократичною владою як втручання у внутрішні справи держави та стає частиною риторики про «ворожих іноземних агентів», фінансування «захоплення влади» та «екстремістських організацій». Режим Олександра Лукашенка не визнає опозиції та не демонструє готовності йти на компроміси, реагуючи із гострою критикою на ініціативи Європейського Союзу, спрямовані на підтримку демократичної опозиції.

Представницьким органом опозиції стала Координаційна рада з організації процесу подолання кризи⁷⁷. Ініціатива кандидатки в президенти та опозиційної діячки Світлани Тихановської об'єднала понад 5500 учасників та спрямована на мирну передачу влади. Представники Європарламенту підтримали створення Ради як відкритого для всіх зацікавлених сторін представництва людей, які прагнуть демократичних змін у Білорусі⁷⁸. Президіум Ради складається із семи осіб: Світлана Алексієвич, Павло Латушко, Сергій Дилевський, Ольга Ковалькова виїхали до держав ЄС, брали участь у засіданнях Європарламенту, спілкувалися із представниками як органів ЄС, так і політичними елітами окремих європейських держав (передусім Литви, Латвії, Естонії, Німеччини, Польщі); Лілія Власова перебуває під домашнім арештом, Максим Знак і Марія Колесникова у вересні 2021 року після погроз та переслідування засуджені на тривале позбавлення волі (визнані Amnesty International в'язнями сумління). Білорусь назвала Координаційну раду

⁷⁷ Координаційная Рада на організації процесу переадолення кризи. URL: <https://rada.vision/by>.

⁷⁸ MEPs call for EU sanctions against Belarusian President and Navalny's poisoners. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20200910IPR86829/meps-call-for-eu-sanctions-against-belarusian-president-and-navalny-s-poisoners>.

«екстремістською організацією», спрямованою на захоплення влади (за таким звинуваченням ув'язнили М. Колесникову та М. Знака)⁷⁹.

Світлана Тихановська репрезентує громадянське суспільство Білорусі у відносинах з Євросоюзом. Втіленням цього є її телефонні розмови з представниками політичних еліт держав-членів ЄС та інституцій ЄС, зустрічі в двосторонньому чи багатосторонньому форматах, залученість до процесу прийняття рішень щодо режиму Лукашенка. Цьогоріч Литва надала офісу С. Тихановської (який функціонує в екзилі саме в цій державі) офіційного статусу Білоруського демократичного представництва, тим самим демонструючи свою підтримку опозиції⁸⁰.

У листопаді 2021 року відбулася міжнародна конференція, ініційована канцлером Австрії Александером Шаленбергом. До участі були запрошені представники ЄС, очільники зовнішньополітичних відомств держав-членів Євросоюзу, представники опозиції Білорусі, провладного режиму Республіки та представники Росії. Останні не взяли участі в ініціативі, на якій відбулося обговорення актуальних проблем відносин Білорусі з ЄС, порушення демократичних цінностей провладним режимом Білорусі, підтримки жертв репресій. Під час конференції її ініціатор А. Шаленберг підтримав дуалістичний підхід Євросоюзу, зазначивши, що необхідно не лише здійснювати обмежувальну політику проти режиму, а й надавати підтримку демократичній опозиції⁸¹. 24 листопада С. Тихановська як лідерка білоруської опозиції виступила на пленарному засіданні Європарламенту, привертаючи увагу до проблем політичних в'язнів режиму О. Лукашенка, та відмітила кроки

⁷⁹ Лідерку білоруської опозиції Колесникову, яку майже вивезли в Україну, посадили на 11 років. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58463609>.

⁸⁰ Lithuania Gives Belarusian Opposition Official Status. *RadioFreeEurope/RadioLiberty*. URL: <https://www.rferl.org/a/belarus-lithuania-official-opposition/31342168.html>.

⁸¹ В Вене проходит конференция по Беларуси. Кто и что обсуждает. *Навіны Беларусі*. URL: <https://belsat.eu/ru/news/22-11-2021-v-vene-prohodit-konferentsiya-po-belarusi-kto-i-chto-obsuzhdaet/>.

Євросоюзу, спрямовані на підтримку демократичних рухів у Білорусі⁸². Її виступ був позитивно сприйнятий серед представників Європарламенту.

Серед кроків із підтримки білоруської опозиції, до яких вдаються європейські держави, слід також виділити підтримку Міжнародної платформи для Білорусі щодо притягнення винних до відповідальності, наміри організувати міжнародну конференцію із «білоруського питання» у Відні, прийняття політичних біженців на теренах ЄС, гуманітарну допомогу політичним в'язням, спрощений процес видачі віз тим, хто піддаються переслідуванням у Білорусі, підтримку незалежних медіа тощо. У 2020 році Європейський Парламент присудив демократичній опозиції Білорусі премію Сахарова за свободу думки.

Отже, результати чергових президентських виборів у Білорусі, що відбулися у серпні 2020 року, не були визнані демократичними ані світовою спільнотою, ані народом Білорусі, що зумовило активізацію опозиції та протестний рух. З метою протидії режиму О. Лукашенка Євросоюз запровадив обмежувальні заходи, починаючи з 1 жовтня 2020 року. Білорусь вороже поставилась до критики та санкційних заходів. Резонансною стала нещодавня ситуація з мігрантами на кордоні, так само, як і ситуація навесні 2021 року, пов'язана із перехопленням цивільного літака, на борту якого перебували опозиційні активісти. Євросоюз вважає подібні кроки режиму О. Лукашенка інструментами шантажу та пропаганди.

Ще одним вектором політики ЄС у відносинах з Білоруссю є підтримка опозиції та громадянського суспільства, що проявляється у прийнятті політичних біженців, зустрічах з лідерами білоруського протестного руху в межах двосторонніх чи інституційних відносин, організація платформ для співробітництва, визнання перемоги Світлани Тихановської на президентських виборах тощо.

⁸² «Белорусы – забытые европейцы». Светлана Тихановская выступила перед Европарламентом. *Навіны Беларусі*. URL: <https://belsat.eu/ru/news/24-11-2021-belorusy-zabytye-evropejtsy-svetlana-tihanovskaya-vystupila-pered-evroparlamentom/>.

Висновки до розділу 2

На трансформаційні процеси у відносинах між Євросоюзом та Білоруссю мали вплив і внутрішні, і зовнішні чинники. Найвагоміший серед них – діяльність авторитарного режиму О. Лукашенка, який чинить спротив демократизації Республіки і є підґрунтям для введення Євросоюзом обмежувальних заходів. Серед внутрішньоєвропейських факторів, що впливають на двосторонні відносини, виділяємо поширення євроскептицизму: держави надають перевагу традиційній зовнішній політиці на основі суверенітету та національних інтересів і критикують наднаціональні європейські структури та надмірне фінансове сприяння Євросоюзу регіональним процесам.

Серед регіональних чинників, що вплинули на розвиток відносин між Білоруссю та ЄС, слід виділити політику Російської Федерації, націлену на дестабілізацію безпекової та політичної ситуації в Європі, що проявляється через збройну агресію проти України, тимчасову окупацію територій, імперіалістичні наративи, прагнення зберегти Білорусь у межах свого геополітичного, економічного та інформаційного впливу як задля статусу регіонального центру сили, так і для власної внутрішньополітичної стабільності. Окрім того, вагому роль відіграють і держави Східного партнерства: Грузія, Молдова й Україна зацікавлені в розвитку відносин ЄС з Білоруссю, а відповідно й демократизації Республіки та зменшенні російського впливу на неї; водночас Азербайджан і Вірменія й самі поділяють проросійські погляди та опираються демократичним реформам. Важливим чинником стали нестабільні процеси та конфліктогенність у Північній Африці та на Близькому Сході, що призвели до зростання ролі фундаменталістського тероризму та відповідно збільшення міграційних потоків, що вилилося в міграційну кризу 2015 року та загострення ситуації з мігрантами на кордоні Білорусь-ЄС (через Литву й Польщу).

Глобальні фактори впливу на відносини між Білоруссю та ЄС такі: поширення ядерної зброї, торгівля зброєю та людьми, нерівність, поширення

пандемії COVID-19, яку Росія використовує як інструмент гібридної боротьби в інформаційній площині, кіберзагрози, глобальні кліматичні зміни.

Новий етап відносин Білорусі з ЄС характеризується конфронтацією внаслідок президентських виборів у серпні 2020 року, що супроводжувалися фальсифікаціями, порушеннями, переслідуваннями опонентів, активними протестами громадянського суспільства та подальшими репресіями активістів. Європейський Союз не визнав О. Лукашенка як легітимного очільника Білорусі. Загалом на сучасному етапі відносини можна розглядати у двох площинах: ЄС-владний режим О. Лукашенка та ЄС-демократична опозиція. У першому вимірі ЄС дотримується політики протидії через запровадження обмежувальних заходів: станом на грудень 2021 року було імплементовано п'ять пакетів санкцій проти фізичних та юридичних осіб, відповідальних за організацію репресій проти мирних протестувальників, перехоплення цивільного рейсового літака за сфальсифікованою причиною задля ув'язнення активістів Р. Протасевича і С. Сапегі, й ескалація ситуації щодо потоку мігрантів, штучно створена білоруською владою та сприйнята в ЄС як інструмент гібридної боротьби. Сторони призупинили дію договорів та інституцій, які розвинули під час попереднього етапу взаємин.

Ставлення до ЄС в Білорусі діаметрально протилежне у прихильників провладного режиму й опозиції, що яскраво засвідчили результати контент-аналізу, проведеного на основі новинного інтернет-видання Belta, що підтримує О. Лукашенка, та телеграм-каналу NEXTA, що виступає в опозиції. Здійснений контент-аналіз інформаційних ресурсів дозволив виокремити основні теми, що піднімалися на обох платформах, кількісно та якісно дослідити ставлення опозиції та влади до Євросоюзу,

Ще один вектор європейської політики стосовно Білорусі спрямований на підтримку демократичної опозиції, уособленням якої є лідерка Координаційної ради та кандидатка в президенти Світлана Тихановська. ЄС визнає її роль у громадянському суспільстві Білорусі, співпрацює в дво- та багатосторонньому форматі. С. Тихановська бере участь у зустрічах та засіданнях ЄС, постійно

привертаючи увагу до проблем політв'язнів, порушень прав людини режимом Олександра Лукашенка. Основною ціллю опозиція вважає не перейняття влади, а проведення нових демократичних виборів.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН БІЛОРУСІ ТА ЄС

Європейський Союз здійснює свою політику стосовно Білорусі в двох напрямках: на протидію владному режиму Олександра Лукашенка та на підтримку демократичної опозиції, відтак ґрунтовно було б розглянути можливі перспективи та розробити позитивний, нейтральний та негативний сценарій із урахуванням поляризації підходів до сил у Білорусі.

З огляду на історію відносин між Білоруссю і ЄС та постійно змінну динаміку то на покращення (періоди 1992-1996 рр., 2008-2010 рр., 2014 рік – початок 2020 року), то на загострення взаємин (1997-2007 рр., 2011-2013 рр., від 2020 року) можна прослідкувати закономірність, що після перших президентських виборів 1994 року, які ЄС визнав як такі, що відповідають демократичним вимогам, усі наступні викликали критику Євросоюзу та погіршення відносин. Поштовхом до налагодження співпраці у 2008 році слугував відхід від проросійського вектору зовнішньої політики Республіки, запровадження програми «Східне партнерство», яка диференціювала підхід ЄС до держав-сусідів, виділення чітких умов співпраці Білорусі з ЄС та переваг від неї. Покращення відносин у 2014 році ґрунтувалося на підтримці Білорусі територіальної цілісності України в боротьбі з Росією, звільненням політичних в'язнів, готовністю Білорусі до діалогу, залученість Республіки до регіональних процесів. Отож можемо визначити таке: поки Білорусь повністю опирається на підтримку Росії, рухається в напрямку інтеграції Союзної держави, тримає під вартою понад 800 політичних ув'язнених, використовує агресивну риторику щодо європейських цінностей та політики ЄС, не визнає права народу на вільний та демократичний вибір влади, очікувати покращення відносин не слід.

Рада ЄС виділила заходи, які необхідно вжити Білорусі для розвитку відносин з Євросоюзом: припинення репресій та порушень прав людини, переслідування незалежної преси та представників громадянського суспільства; звільнення та реабілітування політичних в'язнів; надання відповідних умов для

повернення політичних біженців та вимушених мігрантів; сприяння політичним процесам, результатом яких стане проведення демократичних виборів із міжнародним спостереженням; забезпечення прав людини⁸³.

Для режиму Лукашенка пріоритетним завданням наразі є визнання його легітимним президентом у ЄС, що б підтвердило його політичну силу та нівелювало діяльність демократичної опозиції. Саме тому телефонні розмови між Олександром Лукашенком та Ангелою Меркель і Володимиром Макеєм з Жозепом Боррелем часто висвітлювалися в провладній пресі як перемога зовнішньої політики режиму, свідчення слабкості Європи, початок діалогу з боку ЄС і з тим порядком денним, який пропонувала влада Білорусі, та визнання президентства О. Лукашенка де-факто. Зі свого боку опозиція критикувала рішення Меркель про розмову, вважаючи це непослідовністю політики Німеччини та поступками автократичному режиму. Однак, по-перше, А. Меркель не апелювала в розмові до О. Лукашенка як до президента держави (хоча ігнорувати його вплив на Білорусь та регіональні справ було б недалекоглядно), по-друге, визнання потребує спільної згоди держав-членів ЄС. Окрім того, скоро в Німеччині розпочне свою діяльність новий уряд, який негативно ставиться до зовнішньополітичних кроків Білорусі та Росії та їхньої конфронтації з Європейським Союзом.

ЄС поділяє спільне бачення необхідності підтримання санкційного режиму, про що свідчить прийняття п'ятого пакету обмежень і готовність працювати над підготовкою шостого. Водночас Євросоюз готовий підтримувати демократичний розвиток Білорусі, опозиційні сили. Свідченням цього є викладені в попередньому розділі заходи, а саме співпраця ЄС з представниками опозиції та зокрема Світланою Тихановською в форматі двосторонніх зустрічей, розмов, залучення до багатосторонніх платформ європейської співпраці, створення окремих площадок для пошуку можливих

⁸³ Council Conclusions on Belarus : of 12.10.2020. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/46076/council-conclusions-on-belarus.pdf>.

рішень, декларування фінансової підтримки у випадку мирної передачі влади, підтримки політичних в'язнів.

С. Тихановська під час свого виступу на пленарному зібранні Європарламенту окреслила кроки, які демократична опозиція очікує від ЄС⁸⁴. Порівнявши режим О. Лукашенка із вірусом, лідерка опозиції провела паралель між патерном боротьби з хворобою та стратегією ЄС щодо Білорусі. На думку С. Тихановської, першим етапом є невизнання режиму: як нелегітимності О. Лукашенка, так і нормативно-правових актів, укладених режимом у Білорусі після президентських виборів у серпні 2020 року. Другим етапом стратегії вона виділила підтримку послідовної санкційної політики ЄС та необхідність її продовження разом із консолідованими зусиллями інших провідних демократій світу – США та Великобританії. Також вона наголосила на потребі в ініціюванні судових проваджень проти режиму О. Лукашенка через порушення міжнародного права. Також Світлана Тихановська виділила третім етапом розширення програми допомоги суспільству та розробляти нові підходи для громадськості.

З огляду на досвід попередніх криз довіри у взаєминах Білорусь-ЄС та попередньо здійснений аналіз кроків, результатом яких було покращення відносин, можна виділити кілька сценаріїв розвитку взаємин між Білоруссю та ЄС на найближчі роки. Позитивний сценарій передбачає мирну передачу влади опозиції та втілення цілі, яку вони постановили з самого початку протестів, а саме проведення нових президентських виборів із дотриманням демократичних принципів та залученням міжнародних спостерігачів. Самої лише передачі президентської влади недостатньо для структурних змін у суспільстві, адже парламентська влада зараз де-факто підпорядковується владному режиму та поділяє антиєвропейські погляди. У випадку становлення виконавчої та законодавчої гілок влади, які поділятимуть різне бачення щодо майбутнього Білорусі й векторів її зовнішньої політики, може виникнути політична криза,

⁸⁴ «У нас нет еще одного года. Ни у Беларуси, ни у Европы». Обращение Тихановской к Европе на сессии Европарламента. Светлана Тихановская / *Официальный сайт избранного лидера демократической Беларуси*. URL: <https://tsikhanouskaya.org/ru/events/news/d3e9b36b989adcb.html>.

яка поляризує суспільство. Контент-аналіз одного із провладних порталів новин Belta продемонстрував, що наразі активно поширюється негативне ставлення до Євросоюзу та західних демократій загалом, тож новій владі доведеться розробити стратегію інформаційної політики для нівелювання того впливу, який зараз здійснюють пропагандистські канали на суспільство. Позитивний сценарій також передбачає звільнення політичних в'язнів, повернення емігрантів та допомогу постраждалим від репресій режиму О. Лукашенка.

За позитивного сценарію становлення демократичної влади ЄС надасть 3 млрд євро довгострокової підтримки, спрямованої на стабілізацію економіки, зокрема через інвестиції, позики та макрофінансову допомогу, сприяння проведенню реформ у Білорусі через інструмент «Сусідство, розвиток і міжнародне співробітництво», інвестування в інфраструктуру, диджиталізацію та екотрансформацію держави⁸⁵.

Позитивний сценарій передбачає відновлення діалогу між Білоруссю та ЄС, інтенсифікацію залученості Республіки до «Східного партнерства», участь у європейських проєктах. У таких умовах можна очікувати розробку та підписання Угоди про партнерство та співробітництво, формування інституційної бази для активної співпраці, розвиток Білорусі у напрямку відповідності Копенгагенським критеріям вступу. Білорусь приєднається до ініціативи Литви, Польщі й України під назвою «Люблінський трикутник», трансформувавши цю платформу для співробітництва в «Люблінський квадрат». Білорусь активно долучатиметься до діяльності в межах транспортних коридорів Клайпеда-Мінськ-Київ і Балтійське море – Чорне море, що сприятиме розвитку держави в сферах економіки, інфраструктури, безпеки, енергетики. Відносини між Білоруссю та її найближчими сусідками в ЄС – Латвією, Литвою та Польщею – вийдуть на новий рівень.

⁸⁵ The European Union outlines a €3 billion economic support package to a future democratic Belarus. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_2685.

У межах позитивного сценарію Білорусь зберігатиме відносини з Росією, але гальмуватиме інтеграцію в межах Союзної держави, знизить рівень військової співпраці, задекларує підтримку територіальної цілісності України.

Позитивний сценарій є малоімовірним, адже О. Лукашенко та прибічники його режиму не готові навіть розглядати можливість втрати владних позицій та діалогу з опозицією.

Негативний сценарій передбачає посилення репресивного тиску режиму, переслідування та ув'язнення активістів. За такого сценарію ЄС спільно із США та Великобританією посилюватиме санкційний тиск на індивідів та особливо на юридичних осіб і державні підприємства. Протидія санкціям змусить Білорусь розвернути вектор своєї зовнішньої політики на схід та розвивати економічні зв'язки з Росією та Китаєм. Спільна загроза санкцій створює підвалини для інтенсифікації торгівлі з Росією та економічної інтеграції в межах Союзної держави. РФ використовуватиме інструменти економіки та енергетики для досягнення політичних цілей, у тому числі визнання Білоруссю незалежності так званих «ДНР» та «ЛНР», отримання голосів Білорусі в межах прийняття рішень Генеральної Асамблеї ООН. Поглиблення інтеграції в межах Союзної держави призведе до інтенсифікації співпраці й у військовій сфері та під приводом захисту кордонів (особливо зважаючи на ситуацію з мігрантами восени 2021 року) чи спільних навчань Росія зможе кількісно збільшити свою військову присутність у Білорусі, відкрити нові бази, що створить загрозу нападу і з північного боку для України. Співпраця в технічному чи навіть гуманітарному напрямках супроводжуватимуться збільшенням російської присутності на території Білорусі. Водночас інтеграція Білорусі й Росії в єдину Союзну державу ставитиме Республіку в залежне становище від Росії з огляду на більші ресурси і вплив Російської Федерації.

За негативного сценарію відносини між Білоруссю та ЄС будуть замороженими, так само й участь Білорусі в ініціативі «Східне партнерство», а здобутки, напрацьовані в межах діалогу в попередній період, будуть

нівельовані. Можлива військова присутність Росії створюватиме напругу для Польщі та держав Балтії, які фактично опиняться в кільці Росії та Білорусі. Відновлення надання міжнародної технічної допомоги навіть у гуманітарній сфері не буде, адже всі сектори будуть підпорядковуватися режиму О. Лукашенка. Інформаційна боротьба проти ЄС спричинить антиєвропейські настрої в населення та формування образу ЄС та західних держав як ворогів. Провладний режим використовуватиме асиметричні загрози проти Євросоюзу, як зробив це зі створенням напруги на кордонах з Польщею та Литвою у другій половині 2021 року. Білорусь відіграватиме негативну роль у системі регіональної безпеки через підтримку нелегальної міграції, транскордонних загроз. Білорусь за підтримки Росії розширить інструментарій кіберзагроз.

Якщо відбудеться трансфер влади на користь демократичних сил, це спричинить реакцію Росії, яка може повторити дещо модифікований сценарій, який використала у 2014 році проти України, але наявність російських військових баз, відсутність чіткої стратегії в білоруській опозиції, проросійські настрої значної частини населення, вагома частка Росії в економічній та енергетичній сферах можуть бути використані Росією в агресії проти Білорусі.

Нейтральний сценарій передбачає відтермінування О. Лукашенком передачі влади, допуск лояльної опозиції до парламентських виборів. Конституційний референдум, запланований на 2022 рік, передасть частину президентських повноважень парламенту, що посприє трансформації політичної системи й поліпшенню відносин Білорусі з ЄС. Оскільки О. Лукашенко все одно не готовий відректися від влади, оновлена Конституція не ставитиме під загрозу його становище та спричинить мирні протести в суспільстві. Відмова від уже звичного для режиму способу репресивного придушення опозиційних рухів та звільнення частини політичних в'язнів (як це було в 2014 році) покращать імідж Білорусі в ЄС. У випадку транзиту влади О. Лукашенко, ймовірно, створить власну політичну партію та зберігатиме свій вплив через парламент (наступні вибори заплановані на 2023 рік, однак у

випадку передачі влади до цього періоду, ймовірно, будуть проведені дострокові вибори).

Поки режим О. Лукашенка залишатиметься при владі, відносини Білорусі з ЄС будуть прохолодними, Республіка не братиме участі у «Східному партнерстві», ЄС підтримуватиме позицію невизнання О. Лукашенка легітимним президентом, однак за відмови режиму від використання гібридних загроз та репресивного апарату Євросоюз не розроблятиме нових пакетів обмежувальних заходів і, можливо, виключить із санкційного списку частину фізичних та юридичних осіб. Точково відбуватимуться спроби діалогу для вирішення нагальних проблем, як-от у ситуації з дзвінками в.о. канцлерки Ангели Меркель.

Білорусь призупинить інтеграційні процеси в межах Союзної держави з огляду на загрози для власного суверенітету, проте Росія залишатиметься пріоритетним партнером у політичних, економічних, військово-технічних, соціально-культурних відносинах. Інформаційна політика Білорусі щодо ЄС набувати більшої нейтральності.

Отже, попередні дослідження історії відносин Білорусі з ЄС засвідчили, що розвиток взаємин відбувався непослідовно. Основним каменем спотикання для Білорусі й ЄС є питання передачі влади демократичним рухам. Режим О. Лукашенка зараз вбачає своїм пріоритетом визнання легітимності та зняття санкційних обмежень від ЄС, однак Євросоюз не піде на такі кроки. Лідерка опозиції Світлана Тихановська виступає за такі кроки ЄС: невизнання режиму О. Лукашенка як легітимного, підтримка обмежувальних заходів, розширення програм допомоги білоруському народу.

Виділяємо три основні сценарії майбутніх відносин Білорусі з ЄС: позитивний (мирна передача влади, інтенсифікація відносин з ЄС, участь у проєктах під егідою Євросоюзу, отримання довгострокової економічної підтримки у розмірі 3 млрд євро, відмова від інтеграції з Росією); негативний (посилення репресій, зближення та інтеграція з Росією, замороження відносин з Євросоюзом, створення загроз для регіональної безпеки); нейтральний

(поступова передача влада в найближчі роки зі збереженням певного впливу О. Лукашенка на політичні процеси, послаблення обмежувальних заходів ЄС, призупинення інтеграції з Росією через загрозу суверенітету).

Розглядаємо нейтральний сценарій як найбільш імовірний і базовий, оскільки він використовує схожі моделі поведінки на ті, які були застосовані в різні періоди відносин Білорусі з ЄС (відхід від проросійського вектору зовнішньої політики через загрозу надмірної залежності в економічній та енергетичній сферах та втрати суверенітету, звільнення частини політичних в'язнів і, як наслідок, послаблення обмежувальних заходів Європейського Союзу). Гострі заяви О. Лукашенка із критикою політики Євросоюзу, невизнання режимом демократичної опозиції, прагнення Росії зберегти Білорусь у зоні свого впливу, державна пропаганда проти ЄС через засоби масової інформації не дозволяють розглядати позитивний сценарій як основний. Негативний сценарій передбачає залежність Білорусі від Росії та відмову від суверенітету, що, як свідчить аналіз попередніх періодів у відносинах, належить до тих кроків, на які Олександр Лукашенко не готовий йти.

Висновки до розділу 3

У дослідженні перспектив відносин Білорусі з ЄС необхідно враховувати попередній досвід взаємин, оскільки вони розвивалися нерівномірно від поліпшення відносин та активізації діалогу до криз довіри та обмежувальних заходів. Вивчення умов покращення відносин на попередніх етапах сприяє формуванню стратегії відновлення взаємин після погіршення взаємин у 2020-2021 роках. Кожна зі сторін визначила пріоритети у відносинах Білорусь-ЄС: для провладного режиму це визнання легітимності, для ЄС – демократичний поступ та повага до прав людини, для опозиції – мирна передача влади та проведення чесних і відкритих виборів. С. Тихановська окреслила кроки ЄС, на які сподівається демократична опозиція, як-от: невизнання легітимності О. Лукашенка та договорів, укладених режимом після президентських виборів

2020 року, продовження консолідованої політики обмежувальних заходів та розширення програми підтримки громадянському суспільству.

Окреслено кілька сценаріїв майбутніх відносин Білорусі з ЄС. Позитивний сценарій передбачає мирний транзит влади, проведення президентських виборів на основі принципів демократії та із міжнародними спостерігачами, уникнення політичної кризи, розробка інформаційної політики для створення нейтрального чи позитивного образу ЄС у суспільстві, звільнення політичних в'язнів. Відповідно до позитивного сценарію ЄС надасть Білорусі економічну допомогу для сприяння внутрішньополітичного розвитку, буде відновлено діалог між Білоруссю та ЄС, у тому числі в межах «Східного партнерства», відносин із державами ЄС у дво- та багатосторонньому форматах, а інтеграцію з Росією буде призупинено.

Негативний сценарій передбачає погіршення внутрішньополітичної ситуації в Білорусі, а відтак посилення санкційного тиску ЄС, у відповідь на який режим О. Лукашенка поглибить діалог з Росією в політичній, економічній, енергетичній, військово-технічній сферах. За таких умов відносини між Білоруссю та ЄС будуть заморожені, у тому числі надання МТД та участь у «Східному партнерстві». Білорусь створюватиме загрози для регіонального розвитку, а в випадку передачі влади Росія використає збройну агресію для збереження Білорусі в сфері свого впливу.

Нейтральний сценарій передбачає мирний транзит влади у прийдешні роки, хоча О. Лукашенко збереже свій вплив на процес прийняття політичних рішень. ЄС не визнаватиме легітимності режиму О. Лукашенка, але за умови покращення внутрішньополітичної ситуації та певного демократичного поступу зробить кроки назустріч діалогу. Білорусь призупинить інтеграцію в межах Союзної держави з огляду на загрозу своєму суверенітету. Саме він розглянутий як найбільш імовірний сценарій, зважаючи на досвід попередніх періодів відносин між Білоруссю і Європейським Союзом, неготовністю режиму О. Лукашенка ані відмовитися від влади, ні поступатися суверенітетом

Білорусі на користь Росії чи Союзної держави, у якій Білорусі відведено роль залежного суб'єкта.

ВИСНОВКИ

У науковій роботі практично окреслено такі особливості відносин Білорусі й ЄС: відсутність договірної та інституційної бази взаємин попри майже тридцятирічну історію зв'язків після встановлення дипломатичних відносин та близьке географічне розташування, висока залежність двосторонніх взаємин від внутрішніх процесів у Білорусі, непослідовний розвиток відносин з частими кризами, використання підходів заохочення за демократичний поступ та критичної взаємодії. Серед особливостей відносин ЄС та Білорусі на сучасному етапі слід виділити такі: дуалістичний підхід, що диференціює моделі взаємодії Європейського Союзу з режимом О. Лукашенка (підхід критичної взаємодії та обмежувальних заходів) та демократичними опозиційними силами (взаємодія в межах інституцій, підтримка у становленні). Необхідно також виділити поляризацію суспільства у ставленні до Євросоюзу залежно від їхньої підтримки провладного режиму (створення образу ЄС як ворога білоруського народу, використання агресивної риторики щодо нього) або опозиції (подання інформації щодо ЄС у нейтральній або позитивній конотаціях). Виокремлюємо серед особливостей значний вплив зовнішніх факторів на розвиток відносин між Білоруссю та ЄС, зокрема роль Росії у формуванні зовнішньої політики та налагодженні міжнародних зв'язків Білорусі.

У межах магістерської роботи вдалося окреслити передумови встановлення відносин між Білоруссю та ЄС та на їхній основі комплексно виокремити причини трансформаційних процесів у наступні роки. Геополітична ситуація, яка склалася на початку 1990-х років, поставила ЄС перед низкою викликів для регіональної безпеки та стабільності з боку держав, що здобули незалежність після розпаду Радянського Союзу. Зміна системи міжнародних відносин відбувалася паралельно із внутрішніми трансформаціями ЄЕС. Білорусь була змушена розбудувати принципи своєї зовнішньої політики на фоні економічного падіння та необхідності зміни

економічної моделі, суперечностей між політичними елітами, які представляли члени партійної номенклатури та прихильники проросійського вектору й опозиційний рух, які виступали за самостійність Білорусі в зовнішніх зв'язках. Спадщиною Радянського Союзу для Білорусі стали русифікація та витіснення білоруської ідентичності, роль держави-транзитера енергоносіїв, економічна залежність від інших республік, негативне ставлення до євроатлантичних структур внаслідок ідеологічної боротьби часів «холодної війни», арсенали радянської ядерної зброї та військової техніки, занепад сільськогосподарської галузі через вибух на Чорнобильській АЕС. Усі ці фактори свідчать про неможливість побудови стабільних дружніх відносин між Білоруссю та ЄС на початку 1990-х років.

Взаємини між Євросоюзом та Республікою Білорусь розпочалися в 1992 році зі встановлення дипломатичних відносин. Для кращого розуміння трансформаційних процесів у взаєминах Білорусі з ЄС використано метод періодизації, де поділ відбувається на основі якісних підходів сторін одна до одної. Першим етапом виділяємо 1992-1996 роки, який характеризується пошуками спільних точок дотику, становленням не лише європейського вектору, а й зовнішньої політики Білорусі загалом, намаганнями подолати кризу після розпаду СРСР спільними зусиллями. Сторони намагалися розробити нормативно-правову та інституційну базу. Можемо виділити період 1997-2007 років як другий етап у відносинах між Білоруссю та ЄС, що характеризується відходом Республіки під очільництвом Олександра Лукашенка від цінностей, що лежать в основі європейської інтеграції, у бік авторитарного режиму та перевищення повноважень президента. У цей період ЄС почав використовувати підхід обмежувальних заходів щодо Білорусі. Недовгий період 2008-2010 років можемо охарактеризувати як пошук шляхів відновлення взаємин насамперед завдяки виокремленню переваг від співпраці з Євросоюзом та розробці нового та більш індивідуального підходу ЄС – програми «Східне партнерство». Наступний період 2011-2013 років характеризується погіршенням відносин внаслідок порушень прав людини

щодо представників опозиції та активістів. Виокремлюємо період 2014 рік – початок 2020 року як етап нормалізації відносин, активізації діалогу, спроб розробки договірної та інституційної бази. Період з другої половини 2020 року і дотепер розглядається як етап загострення відносин та використання ЄС дуалістичного підходу у взаєминах.

Наукова робота містить висвітлення інструментів міжнародної технічної допомоги у межах програми «TACIS» та супутніх проєктів, що були спрямовані на підтримку демократичних перетворень у Білорусі, сприяння в подоланні наслідків розпаду Радянського Союзу та вибуху на Чорнобильській атомній електростанції, допомога в розвитку економічної, енергетичної, науково-освітньої, екологічної галузей, сфери охорони здоров'я, підтримка транскордонної співпраці. Надання МТД у межах «TACIS» надавалося поетапно та змінювалося залежно від позитивного розвитку чи погіршення відносин між Білоруссю та ЄС. З прийняттям Європейської політики сусідства програма «TACIS» була переформатована в Інструмент європейського партнерства та співробітництва, Європейський інструмент сусідства. В межах МТД відбувалася імплементація різних проєктів, спрямованих на точкову допомогу в певних сферах. Важливим виміром МТД було транскордонне співробітництво, яке сприяло розвитку регіонів з обох боків кордону, вирішенню спільних проблемних питань, покращення міжлюдських зв'язків. Однак програми МТД не принесли вагомих результатів у демократизації Білорусі через залежність зовнішньої політики Республіки від внутрішньої системи та режиму О. Лукашенка, спротив політичної еліти та значної частки населення реформам та покращенню відносин із ЄС, негативний образ Євросоюзу в інфополі Білорусі, відсутність організованої та популярної серед народу опозиції, тісні зв'язки із Росією. Значною проблемою у підході Євросоюзу до відносин з Білоруссю були відсутність бачення кінцевих перспектив, індивідуального підходу, інституційної та нормативно-правової бази відносин.

Магістерська робота містить аналіз впливу різних факторів на формування сучасного етапу білорусько-європейських відносин. Виокремлено низку внутрішніх чинників сторін, найважливіший серед яких – автократичний режим О. Лукашенка, що стоїть на заваді демократичному поступу Республіки і є підґрунтям для політики критичної взаємодії та обмежувальних заходів від ЄС. Можемо виділити такі процеси в ЄС, що здійснюють вплив на розвиток відносин із Білоруссю: поширення настроїв євроскептицизму, критика європейських структур.

У процесі дослідження відносин було виокремлено низку регіональних чинників, зокрема зі східного та південного сторін. Найважливішу роль відіграє політика Російської Федерації, яка прагне утвердити свій вплив у регіоні, забезпечити імперіалістичні інтереси, зберегти пояс дружніх та проросійськи налаштованих держав-сусідок за допомогою використання широкого арсеналу інструментів. Слід відзначити роль інших держав Східного партнерства: Грузія, Молдова й Україна досягнули цілей програми та прагнуть модернізації платформи взаємодії з ЄС, а Азербайджан і Вірменія, разом із Білоруссю, не продемонстрували жодного поступу. Важливим чинником стали нестабільні процеси в державах регіону MENA, що призвели до зростання ролі ісламізму та збільшення міграційних потоків, що призвели до міграційної кризи в 2015 році та загострення ситуації з мігрантами на кордоні Білорусь-ЄС. Серед глобальних факторів виокремлюємо проблему поширення ядерної зброї, торгівлю зброєю та людьми, нерівність, поширення пандемії COVID-19, кіберзагрози, глобальні кліматичні зміни.

Авторка наукової роботи дослідила сучасний стан відносин між Білоруссю та ЄС. Проаналізовано дуалістичний підхід ЄС до прихильників провладного режиму О. Лукашенка та представників демократичних опозиційних сил. У першій площині Євросоюз дотримується політики невизнання легітимності режиму та оперативно реагує на виклики з боку білоруського режиму введенням чи розширенням санкційних обмежень. Водночас Європейський Союз повністю підтримує демократичні сили на чолі з

їхньою лідеркою Світланою Тихановською, долучаючи опозицію до платформ європейської співпраці, надаючи політичний притулок і гуманітарну допомогу жертвам політичного режиму. В роботі проаналізовано європейський вектор зовнішньої політики Білорусі, зокрема, визначено негативний вплив на відносини з Євросоюзом режиму О. Лукашенка та прийнятих ним рішень про перехоплення рейсового літака та штучне створення міграційної кризи на кордонах з ЄС. Окрім того, наукова праця висвітлює роль ЄС як стабільного партнера в боротьбі з недемократичним режимом для білоруської опозиції.

Завдяки методу побудови сценаріїв та з урахуванням результатів досліджень у попередніх розділах магістерської роботи вдалося окреслити три основні сценарії для майбутніх відносин Білорусі з ЄС: позитивний, який базується на мирній передачі влади демократичній опозиції із подальшим проведенням чесних і відкритих виборів, результатом чого стане інтенсифікація зв'язків, створення нормативно-правових та інституційних рамок відносин, активізація ролі Білорусі в програмі «Східне партнерство», надання економічної допомоги для розбудови й реформування Республіки, гальмування інтеграції з Росією в межах Союзної держави. Негативний сценарій передбачає загострення внутрішньополітичної ситуації в Білорусі, що призведе до нових санкцій ЄС та змусить Білорусь шукати підтримки в співпраці з Росією й розвитку Союзної держави, особливо в військово-технічній сфері. За негативного сценарію відносини Білорусь – ЄС загостряться, режим О. Лукашенка вдаватиметься до використання гібридних загроз у відносинах із Євросоюзом. Нейтральний сценарій базується на мирну передачу влади у прийдешні роки зі збереженням впливу О. Лукашенка на політичне життя Білорусі. Прогнозується ймовірність здійснення певних демократичних кроків провладним режимом, що може послабити санкційний тиск ЄС. За нейтрального сценарію Білорусь призупинить інтеграцію з Росією через загрозу державному суверенітету. Нейтральний сценарій є базовим з огляду на досвід тридцятирічних відносин, оскільки використовує патерни поведінки подібні до тих, які були застосовані у 2008-2010 рр., 2013-2020 рр. (відхід від

проросійського вектору зовнішньої політики через загрозу надмірної залежності в економічній та енергетичній сферах та втрати суверенітету, звільнення частини політичних в'язнів і, як наслідок, послаблення обмежувальних заходів Європейського Союзу). Низка причин, пов'язаних із неготовністю режиму йти на діалог із опозицією, не дозволяють розглядати позитивний сценарій як основний. Негативний сценарій передбачає залежність Білорусі від Росії та відмову від суверенітету, що, як свідчить аналіз попередніх періодів у відносинах, належить до неприйнятних для О. Лукашенка заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Договор о создании Союзного государства. URL: <https://soyuz.by/dogovor-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva>.
2. Конституция Республики Беларусь. URL: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>.
3. Agreement between the European Economic Community and the European Atomic Energy Community and the Union of Soviet Socialist Republics on trade and commercial and economic cooperation. Off. J. Eur. Communities. 1990. Vol. 33, L 068. P. 2–17.
4. Agreement between the European Economic Community and the European Atomic Energy Community and the Union of Soviet Socialist Republics on trade and commercial and economic cooperation : of 18.12.1989. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/45079ca2-c6c3-4d49-be49-1a696201b07e/language-en>.
5. Commission Decision of 6/XI/2008 on the joint operational programme "Poland-Belarus-Ukraine 2007-2013" for the ENPI Cross-Border Co-operation 2007-2013 : of 06.11.2008. URL: <http://www.pl-by-ua.eu/upload/en/Decision%20final.pdf>.
6. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, and the Committee of the Regions on Cross-border Cooperation within the framework of the Tacis programme : of 27.05.1997. URL: <http://aei.pitt.edu/12584/1/12584.pdf>.
7. Coordination Group Belarus – EU met in Brussels - Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus. *Министерство иностранных дел Республики Беларусь*. URL: https://mfa.gov.by/en/press/news_mfa/f1d86aed337070ba.html.
8. Council adopts new Regulation to launch TACIS 1996-1999 programming cycle. CORDIS | *European Commission*. URL: <https://cordis.europa.eu/article/id/6430-council-adopts-new-regulation-to-launch-tacis-19961999-programming-cycle>.
9. Council Common Position 2004/661/CFSP of 24 September 2004 concerning restrictive measures against certain officials of Belarus : of 24.09.2004. URL:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32004E0661&from=NL>.

10. Council Conclusions on Belarus : of 12.10.2020. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/46076/council-conclusions-on-belarus.pdf>.
11. Council Conclusions on Belarus : of 15.02.2016. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/02/15/fac-belarus-conclusions/>.
12. Council Conclusions on Belarus : of 31.01.2011. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5956-2011-INIT/en/pdf>.
13. Council Decision (CFSP) 2021/1031 of 24 June 2021 amending Council Decision 2012/642/CFSP concerning restrictive measures in view of the situation in Belarus. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021D1031&qid=1624537325392&from=EN>.
14. Council Decision (CFSP) 2021/1990 of 15 November 2021 amending Decision 2012/642/CFSP concerning restrictive measures in view of the situation in Belarus. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2021.405.01.0010.01.ENG&toc=OJ:L:2021:405:TOC.
15. Council Decision 2012/642/CFSP of 15 October 2012 concerning restrictive measures against Belarus. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012D0642&qid=1638143868050>.
16. Council Decision of 18 December 1997 on a TACIS Civil Society Development Programme for Belarus for 1997 : of 17.12.1997. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/ALL/?uri=CELEX:31998D0001>.
17. Council Decision on the Conclusion by the European Community of the Interim agreement between the European Community, the European Coal and Steel Community and the European Atomic Energy Community, of the one part, and the Republic of Belarus, of the other part, on trade and traderelated matters : of

- 28.02.1996. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51995PC0245\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51995PC0245(01)&from=EN).
18. COUNCIL IMPLEMENTING DECISION (CFSP) 2021/2125 of 2 December 2021 implementing Decision 2012/642/CFSP concerning restrictive measures in view of the situation in Belarus : of 02.12.2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.LI.2021.430.01.0016.01.ENG&toc=OJ:L:2021:430I:TOC>.
19. Council Implementing Regulation (EU) 2020/1387 of 2 October 2020 implementing Article 8a(1) of Regulation (EC) No 765/2006 concerning restrictive measures in respect of Belarus0 : of 02.10.2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2020:319I:FULL&from=EN>.
20. Council of the European Union. 2027th Council meeting on general affairs (Press 269). URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_97_269.
21. Council Regulation (EC) No 765/2006 of 18 May 2006 concerning restrictive measures against President Lukashenko and certain officials of Belarus. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32006R0765>.
22. Council Regulation (EC, Euratom) No 99/2000 of 29 December 1999 concerning the provision of assistance to the partner States in Eastern Europe and Central Asia. *Official Journal*. 2000. 18 January.
23. Council Regulation (EEC, Euratom) No 2157/91 of 15 July 1991 concerning the provision of technical assistance to economic reform and recovery in the Union of Soviet Socialist Republics. Eurolex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31991R2157>.
24. Council Regulation (EU) 2021/907 of 4 June 2021 amending Regulation (EC) No 765/2006 concerning restrictive measures in respect of Belarus. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.LI.2021.197.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2021:197I:TOC>.

25. Council Regulation on TACIS, 1993-1995 : of 27.07.1993. URL: <https://cordis.europa.eu/article/id/1618-council-regulation-on-tacis-19931995>.
26. Country Strategy Paper (CSP) for Belarus. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/country/enpi_csp_nip_belarus_en.pdf.
27. Country strategy paper national indicative programme for Belarus 2005-2006 : as of 28 May 2004. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/belarus/csp/05_06_en.pdf.
28. Eastern Partnership : Communication from the Commission to the European Parliament and the Council of 03.12.2008. URL: [https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/219089/EaP_COM\(2008\)823.pdf](https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/219089/EaP_COM(2008)823.pdf).
29. European Commission. Tacis Annual Report 1994. 1995. URL: <http://aei.pitt.edu/37579/1/A3464.pdf>.
30. European Commission. The Tacis Programme Annual Report 1995. 1996. URL: <http://aei.pitt.edu/33592/1/A391.pdf>.
31. European Commission. The Tacis Programme Annual Report 1996. 1997. URL: <http://aei.pitt.edu/33853/1/A554.pdf>.
32. European Commission. The Tacis Programme Annual Report 1997. 1998. URL: <http://aei.pitt.edu/33854/1/A555.pdf>.
33. European Commission. The Tacis Programme Annual Report 1998. 1999. URL: <http://aei.pitt.edu/33854/1/A555.pdf>.
34. European Commission. The Tacis Programme Annual Report 1999. 2000. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/dbb735a8-a622-410a-9b2f-c7c8d7b560ac/language-en/format-PDF/source-78218838>.
35. European Parliament resolution of 17 December 2009 on Belarus. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2009-0117_EN.html.
36. Foreign Policy Concept of the Russian Federation : of 30.11.2016. URL: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248.

37. Presidency Conclusions : of 22.06.1993. URL: https://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf
38. Proposal for a Council and Commission Decision on the conclusion of the Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States of the one part, and the Republic of Belarus, of the other part : of 22.02.1995. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51995PC0044&from=EN>.
39. Proposal for a Council Decision approving the Agreements in the form of exchanges of letters with Armenia, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Tadzhikistan, Turkmenistan and Ukraine relating to the Agreement on trade and commercial and economic cooperation signed on 18 December 1989 between the European Economic Community, the European Atomic Energy Community and the Union of Soviet : of 18.03.1993. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3e6136ba-25e9-4d5f-8bb2-a55af2e400ff/language-en/format-PDF/source-233506764>.
40. Resolution on the pan-European transport policy. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:51996IP0334\(01\)&from=FI](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:51996IP0334(01)&from=FI).
41. Resolution on the situation in Belarus : of 24.10.1996. *Official Journal of the European Communities*. 1996. 18 November. P. 168.
42. Single European Act. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a519205f-924a-4978-96a2-b9af8a598b85.0004.02/DOC_1&format=PDF.
43. Strategy Paper and Multiannual Indicative Programme for EU support to Belarus (2014-2017). URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/financing-the-enp/belarus_2014_2017_programming_document_en.pdf.
44. The Eni Cross-Border Cooperation Programme Poland-Belarus-Ukraine 2014-2020 : of 13.12.2016. URL: [https://www.pbu2020.eu/files/uploads/pages_en/Programme%20documents/The%](https://www.pbu2020.eu/files/uploads/pages_en/Programme%20documents/The%20)

[20ENI%20Cross-Border%20Cooperation%20Programme%20Poland-Belarus-Ukraine%202014-2020.pdf](#).

45. Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours : COMMUNICATION of 11.03.2003. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf.
46. «Белорусы – забытые европейцы». Светлана Тихановская выступила перед Европарламентом. *Навіны Беларусі*. URL: <https://belsat.eu/ru/news/24-11-2021-belorusy-zabytye-evropejtsy-svetlana-tihanovskaya-vystupila-pered-evroparlamentom/>.
47. «У нас нет еще одного года. Ни у Беларуси, ни у Европы». Обращение Тихановской к Европе на сессии Европарламента. Светлана Тихановская / *Официальный сайт избранного лидера демократической Беларуси*. URL: <https://tsikhanouskaya.org/ru/events/news/d3e9b36b989adcb.html>.
48. 14 самолетов ВКС РФ прибыли в Италию на борьбу с коронавирусом / Интерфакс, 25 березня 2020. URL: <https://www.interfax.ru/world/700585>.
49. Белорусский Хельсинский Комитет. Референдум-96: цифры, суждения, законность. URL: <http://lukashenkorg.narod.ru/1996.htm>.
50. В Вене проходит конференция по Беларуси. Кто и что обсуждает. *Навіны Беларусі*. URL: <https://belsat.eu/ru/news/22-11-2021-v-vene-prohodit-konferentsiya-po-belarusi-kto-i-hto-obsuzhdaet/>.
51. Информационно-аналитический портал Союзного государства. URL: <https://soyuz.by/>.
52. Каардынацыйная Рада па арганізацыі працэсу пераадолення крызісу. URL: <https://rada.vision/by>.
53. Лідерку білоруської опозиції Колесникову, яку майже вивезли в Україну, посадили на 11 років. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58463609>.
54. Национальный состав населения Республики Беларусь. Национальный статистический комитет Республики Беларусь. URL: <https://www.belstat.gov.by/informatsiya-dlya-respondenta/perepis->

naseleniya/perepis-naseleniya-1999-goda/tablichnye-dannye/natsionalnyi-sostav-naseleniya-respubliki-belarus/

55. О подходе ЕС к вакцинации населения. *Служба внешней разведки Российской Федерации*. URL: <http://svr.gov.ru/smi/2021/03/o-podkhode-es-k-vaktsinatsii-naseleniya.htm>.
56. Российские врачи спустя 100 лет снова спасают сербский город Валево от эпидемии / Тасс, 6 квітня 2020. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/8170135/amp>
57. Стенограмма интервью Министра иностранных дел Беларуси В.Макея телеканалу «Беларусь 1» (17 ноября 2020 г., г.Минск). *Министерство иностранных дел Республики Беларусь*. URL: <https://mfa.gov.by/press/smi/b0987d2aceee9582.html>.
58. Центральная комиссия Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов. Сведения об итогах выборов Президента Республики Беларусь в 1994 году. URL: <https://rec.gov.by/uploads/folderForLinks/archive-elections-prb1994-itogi.pdf>.
59. Центральная комиссия Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов. Об итогах голосования на республиканском референдуме 14 мая 1995 года : Сообщение. URL: <https://rec.gov.by/uploads/folderForLinks/archive-referenda-1995-soob.pdf>.
60. Центральная комиссия Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов. Об итогах голосования на республиканском референдуме, который проводился 24 ноября 1996 года в соответствии с постановлением Верховного Совета Республики Беларусь от 6 сентября 1996 года №578-XIII: Сообщение. URL: <https://rec.gov.by/uploads/folderForLinks/archive-referenda-1996-protokol.docx.pdf>.
61. Центральная комиссия Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов. Сообщение об итогах выборов президента

- Республики Беларусь в 2020 году. 2020. URL: <https://rec.gov.by/files/2020/inf9.pdf>.
62. Adams P. How Belarus is helping "tourists" break into the EU. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-58952867>.
63. Annual report from the Commission: 1991 and 1992 : of 28.07.1993. URL: <http://aei.pitt.edu/5630/1/5630.pdf>.
64. Belarus News | Belarusian news | Belarus today | news in Belarus | Minsk news | BELTA. URL: <https://eng.belta.by/>.
65. Belarus: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union on the presidential elections. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/08/11/belarus-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-the-presidential-elections/>.
66. EU tracking 65,000 migrant smugglers: Europol. *The Citizen*. URL: <https://www.citizen.co.za/news/news-world/news-africa/1879124/europe-migrants-smugglers/>.
67. INOGATE. URL: <http://www.inogate.org/?lang=en>
68. Jozwiak R. EU Lawmakers Say Russia Using Coronavirus Crisis For Political Benefit. *RadioFreeEurope/RadioLiberty*. URL: <https://www.rferl.org/a/eu-lawmakers-say-russia-using-coronavirus-crisis-to-gain-political-benefits/30529085.html>.
69. Lehne S. Why Can't Europe Cope With the Coronavirus?. *Carnegie Europe*. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/84286>.
70. Lithuania Gives Belarusian Opposition Official Status. *RadioFreeEurope/RadioLiberty*. URL: <https://www.rferl.org/a/belarus-lithuania-official-opposition/31342168.html>.
71. Lukashenko believes EU understands that sanctions have no prospects. *Kyiv Post*. URL: <https://www.kyivpost.com/article/content/eastern-europe/lukashenko-believes-eu-understands-that-sanctions-126670.html>.

72. MEPs call for EU sanctions against Belarusian President and Navalny's poisoners.
URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20200910IPR86829/meps-call-for-eu-sanctions-against-belarusian-president-and-navalny-s-poisoners>.
73. National Coordinating Unit for the EU Tacis Programme in Belarus. *Coordinating Unit for the European Union's Tacis Programme in the Republic of Belarus*. URL: <http://old.cu4eu.by/en/about/>.
74. NEXTA. *Telegram*. URL: https://t.me/nexta_tv.
75. Pegida meets with European allies in the Czech Republic. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/en/pegida-meets-with-european-allies-in-the-czech-republic/a-19000895>.
76. Polish Prime Minister Morawiecki: 'no open door policy' on migration. *dpa International*. URL: <https://www.dpa-international.com/topic/polish-prime-minister-morawiecki-open-door-policy-migration-urn:newsml:dpa.com:20090101:211128-99-172449>.
77. Rikard Jozwiak. *Twitter*. URL: <https://twitter.com/RikardJozwiak/status/1463067380620406784>.
78. Röpcke J. Russia simulated a war against NATO during Zapad 2017, intel sources. *BILD*. URL: <https://www.bild.de/politik/ausland/bild-international/zapad-2017-english-54233658.bild.html>.
79. Statement by Presidents Andrzej Duda and Gitanas Nausėda. *Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <https://www.president.pl/news/statement-by-presidents-andrzej-duda-and-gitanas-nausda,37140>.
80. The European Union outlines a €3 billion economic support package to a future democratic Belarus. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_2685.
81. What the European Union could bring to Belarus?. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3babe10e-f2c7-48ff-bf88-10e6c74d29b9/language-en>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 82.Белицкий В., Смолин Б. Программа ТАСИС в Беларуси. Главные итоги. Минск : Промкомплекс, 2010. 282 с.
- 83.Добрински Р. Белорусская экономика: вызовы застопорившихся реформ. Вена, 2016. 198 с. URL: <https://wiiw.ac.at/the-belarus-economy-the-challenges-of-stalled-reforms-russian-version-belorusskaja-jekonomika-vyzovy-zastoporivshijsja-reform-dlp-5210.pdf>.
- 84.Кебіч В. Деятельность программы ТАСИС Европейского Союза в Республике Беларусь в 1992–2007 гг. *Журнал международного права и международных отношений*. 2017. 1-2 (80-81). С. 57–64.
- 85.Ладысев В. Гісторыя Беларусі. Мінск : БДУ, 2011. 115 с.
- 86.Навумчык С., Пазыняк З. Дэпутаты незалежнасці. Варшава–Нью-Ёрк, Вільня : Таварыства Беларускай Культуры ў Летуве, 2010. 304 с.
- 87.Санжаревський О. Воєнно-політичні взаємини Республіки Білорусь та НАТО в першій половині 90-х рр. ХХ століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2013. № 2. С. 137-146.
88. Сидорук Т. Інтеграційні процеси в сучасній Європі : Навч. посіб. Львів : Піраміда, 2010. 322 с.
- 89.Сидорук Т. Політика сусідства Європейського Союзу у Східній Європі: модель інтеграції без членства. Львів : ПАІС, 2012. 444 с.
- 90.Трещенков Е. От восточных соседей к восточным партнерам. Республика Беларусь, Республика Молдова и Украина в фокусе политики соседства Европейского Союза (2002–2012). Санкт-Петербург : ООО «Свое издательство», 2013. 402 с.
- 91.Україна дипломатична. 16-те вид. Київ : Ген. дирекція з обслуговування інозем. представництв, 2015. 1008 с. URL: http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2020/02/diplomatic_ukraine_16.pdf.

92. Україна дипломатична. 17-те вид. Київ : Ген. дирекція з обслуговування інозем. представництв, 2016. 1009 с. URL: http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2020/02/diplomatic_ukraine_17.pdf.
93. Хейфец В., Оводенко А. Актуальные проблемы развития стран СНГ : курс лекцій. Санкт-Петербург : СПбГУАП, 2003. 72 с.
94. Belarus and the EU: from isolation towards cooperation / ed. by H.-G. Wieck, S. Malerius. Vilnius : Konrad-Adenauer-Stiftung, 2011. 162 p.
95. Portela C. The European Union and Belarus: Sanctions and partnership?. ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/publication/263328425_The_European_Union_and_Belarus_Sanctions_and_partnership.
96. Wilson L. TEMPUS as an Instrument of Reform. *European Journal of Education*. 1993. Vol. 28, no. 4. P. 429. URL: <https://doi.org/10.2307/1503410>.
97. Wilson A. Belarus: the last European dictatorship. New Haven, London : Yale University Press, 2011. 304 p.